

Nečas, Ctibor

Činy

In: Nečas, Ctibor. *Mezi muslimkami : působení úředních lékařek v Bosně a Hercegovině v letech 1892-1918*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, pp. 51-110

ISBN 8021005238

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/132107>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI
ARTS

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

III. Činy

1. Stálý provoz úřadů lékařek v Mostaru, v Tuzle a v Sarajevu

Bohuslava Kecková

Kecková se narodila 18. března 1854 v osadě Bukol, která dnes představuje část obce Vojkovice u Kralup n. Vlt. na okrese Mělník.¹ Otec zdědil rodinný statek, na němž intenzívně hospodařil a psal o tom příspěvky do odborného tisku. Oženil se s dcerou barvířského mistra, s níž měl kromě prostřední Bohuslavy ještě další dvě dcery. Po prodeji bukolských nemovitostí přestěhoval se s rodinou do Karlína a stal se úspěšným stavebním podnikatelem. Aktivně se zapojil do národního života a politicky patřil k mladočechům.²

Talentovaná Bohuslava absolvovala v šestnácti letech s vyznamenáním vyšší dívčí školu v Praze a na základě zvláštních ministerských povolení složila jako privatistka na malostranské městské střední škole nejprve zkoušky z nižších gymnaziálních tříd a 24. července 1874 se podrobila na témže ústavu i zkoušce maturitní. Zpráva o tom vyvolala malou senzaci, neboť se jednalo o první ženskou maturitu v českých zemích.³

1 Státní oblastní archív v Praze, tripartitní matrika obce Bukol 1840 – 1879, sign. M-9-2/5, fol. 101.

2 Nekrolog A. Kecka v Národních listech 20. 7. 1880.

Dosažený úspěch ovšem nebyl konečným cílem, nýbrž pouze přípravou ke vstupu na lékařskou fakultu v Curychu, kde byla imatrikulována v říjnu r. 1874. O rok později uvedla do téhož medicínského studia také svou krajanku Bayerovou, s níž se však brzy osobně rozešla a téměř zneprátelila.⁴ Na rozdíl od ní studovala plynule a bez jakýchkoliv hmotných starostí.

Dosahovala velmi dobrých studijních výsledků, takže v závěrečném studijním roce byla jmenována asistentkou na ženském oddělení interní kliniky curyšské městské nemocnice. Po ukon-

-
- 3 Archív hl. m. Prahy, Vyšší dívčí škola v Praze, třídní katalogy a hlavní katalogy z let 1866 – 1871 a Obecní gymnasium reální na Malé Straně v Praze, protokol maturitní zkoušky v r. 1874, s. 14 a dále Táborský, F.: Půlstoletí Vyšší dívčí školy královského hl. m. Prahy 1863 – 1913. Praha 1913, s. 21 an. a Osmá výroční zpráva o obecním gymnasiu reálním spojeném s vyššími třídami gymnasijsními a reálními v Praze, vydaná koncem roku školního 1875. Praha 1875, s. 30 a 37 – 38. Viz též MUDr. B. Kecková, bosensko-hercegovská zemská lékařka v Mostaru, *Ženské listy* 26, 1898, č. 4, s. 66 – 74 a č. 5, s. 90 – 93. Matoušek, O.: Anna Bayerová. První česká doktorka 1853 – 1924. In: *Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy. Životopisné studie*. Praha 1954, s. 239 vytýká tomuto příspěvku – jehož zveřejnění cituje omylem z *Lady místo ze Ženských listů* – trapně oslavný ráz, podle čehož pak charakterizuje Keckovou jako nemile ctižádostivou soupeřku Bayerové. O maturitě Keckové uvedla správné údaje Krásnohorská, E.: V paměť druhé lékařky české, *Ženský obzor* 19, 1924, č. 5 – 6, s. 65 – 68. Když byl však tento příspěvek znovu publikován v almanachu *Československé studentky let 1890 – 1930*. Praha 1930, opravila jeho pořadatelka původně správné údaje chybnou redakční poznámkou, že Kecková maturovala teprve až v Curychu. Opravené údaje nekriticky převzal Matoušek, O.: o. c., s. 234.
 - 4 Dopis A. Bayerové E. Krásnohorské b. d. (1889), LAPNP, E. Krásnohorská. Srov. k tomu dřívější text s. 24.

čení studií praktikovala v téže nemocnici na ženském oddělení chirurgické kliniky prof. E. Roseho, který byl známým podpořovatelem a příznivcem studentek na lékařské fakultě v Curychu. Jemu také dedikovala svou disertaci na téma „Über Struma-Bronchotomien. Ein Beitrag zur Statistik“, na jejímž základě dosáhla lékařského diplomu a po složení předepsaných zkoušek 4. srpna 1880 promovala.⁵

Byla v pořadí 22. absolventkou curyšské lékařské fakulty, neboť před ní dosáhlo doktorátu 7 medicek z Ruska, po čtyřech z USA a z Vel. Británie, 2 ze Švýcarska a po jedné z Bavorska, Pruska, Srbska a z Rakousko-Uherska. Podle zpráv dobového tisku vrátila se ihned po promoci do Prahy, kde chtěla uveřejnit svou disertaci v Časopise lékařů českých a při-

5 Kanzlei der Universität Zürich, Studentenverzeichnisse der Universität Zürich, č. 333/1880 a Verzeichnis zürcherischen Universitätsschriften 1833 – 1897. Zurich 1904, s. 60. Srov. k tomu rovněž Professor Rose an Zürich female students, Boston Medical and Surgical Journal, September 25, 1879, s. 400 a Rohner H.: Die ersten dreissig Jahre des medizinischen Frauenstudiums an den Universität Zürich 1867 – 1897. Zürich 1972, s. 41 – 42, která však rozlišuje studentky nikoliv podle národnosti, nýbrž podle státní příslušnosti, takže z Rakušank uvádí jako první absolventky curyšské lékařské fakulty nesprávně Sáru Weltovou z Černovic r. 1885 a její sestru Eleonoru r. 1888. Naše literatura traduje o promoci rovněž nepřesné údaje. Krásnohorská, E. v I. vyd. nekrologu datovala promoci správně, ve 2. jeho vyd. v cit. almanachu byl však tento údaj redakční poznámkou opraven z r. 1880 na r. 1882 a v této falzifikované podobě byl uváděn ve starší životopisné literatuře o Bayerové. Tyto nesprávné údaje převzala bohužel i literatura v zahraničí, např. Glesinger, L.: Českoslovačko-južnoslavenske medicinske veze u prošlosti. Beograd 1965, s. 53.

stoupit k výkonu lékařského povolání.⁶ Žádné z těchto přání se jí však nepodařilo splnit.

Odborný orgán českých lékařů, který ve svých prvních ročnících uveřejňoval o ženském studiu medicíny vcelku příznivé zprávy, referoval postupem doby o tomto námětu se stále větší odměřeností, takže počátkem 80. let byl publikační záměr Keckové prakticky neuskutečnitelný. Stejně nepřekonatelné překážky stály v cestě i zamýšlenému provozování lékařské praxe. V Předlitavsku bylo povoleno vykonávat povolání pouze těm lékařům se zahraničním diplomem, kteří požádali o jeho nostrifikaci a složili předepsané zkoušky na některé z rakouských univerzit.⁷

Pro Keckovou, která zdělila po nedávno zemřelém otci podíl z jeho značného majetku, nebylo otevření vlastní lékařské ordinace otázkou existence, ale spíše prestiže. Nemusila spěchat, a proto trpělivě využívala jednotlivých prostředků, od přímlov vlivných přátel až po vleklé projednávání žádosti po nejružnějších úřadech. K naléhavějšímu vymáhání své záležitosti se rozhodla teprve po dvou letech marných pokusů a v listopadu r. 1882 požádala o zápis do seznamu pražských lékařů, oprávněných k provozování lékařské praxe. Profesorský sbor české lékařské fakulty v Praze postoupil žádost ke konečnému vyřízení ministerstvu kultu a vyučování, poněvadž

6 Dr. B. Kecková, Národní listy 24. 8. 1880 a První česká lékařka, Ženské listy 8, 1880, č. 9, s. 154.

7 Sledovaný případ naznačuje, že u lékařek tento postup nebyl možný a že platné tehdy předpisy připomínaly v mnohém poměry carského Ruska. Srov. k tomu např. Filar, Z.: Anna Tomaszewicz Dobrska. Warszawa 1954, s. 25 – 30 a 161.

do té doby prý nepadlo o podobném případě rozhodnutí na žádné rakouské univerzitě. Když obdržela z ministerstva zamítavé stanovisko, podala proti tomu prostřednictvím právního zástupce námitky k nejvyššímu soudnímu dvoru ve Vídni. Ani tam však nebylo odvolací řízení úspěšné a byla „u vysoké instance úřední odmrštěna“ s nesmyslným odůvodněním, že univerzitní předpisy znaly jenom posluchače-studenty, nikoliv však posluchačky-studentky. Kromě toho prý stále platil výnos ministerstva kultu a vyučování z 6. května 1878, podle něhož mohly ženy navštěvovat se soublasem děkanů fakult a jednotlivých přednášejících univerzitní přednášky pouze jako hospitantky, nemohly však být zapsány jako řádné studentky; proto nemohly dosáhnout ani doktorátů a rovněž jejich zahraniční diplomy nemohly být nostrifikovány.⁸

Kecková mohla buď hledat uplatnění v jiné zemi nebo v jiné profesi. Zvažovala obě alternativy, které však byly jejím plánum protichůdné a nepříznivé. V prvním okamžiku se chtěla vypravit do Uher, kde platily odlišné předpisy a při nedostatku lékařů se tam dalo snadněji získat povolení k provozování lékařské praxe. Později se přikláněla i ke druhé možné cestě, totiž zůstat v Praze, ale nevykonávat tam lékařské povolání.⁹

8 Beck, L. v. Mannagetta, Kelle, C.: Die österreichischen Universitätsgesetze. Wien 1906, s. 562 – 564 a 566 – 567. Podle sdělení Dr. B. Waldsteina-Wartenberga, ředitele archivu Österreichisches Staatsarchiv-Allgemeine Verwaltungsarchiv byl spis o požadované nostrifikaci lékařského diplomu Keckové skartován a na základě indexu k podacímu protokolu ministerstva kultu a vyučování o něm bylo možno zjistit jenom to, že byl zařazen do spisové skupiny 29 B a měl čj. 18166/82.

9 Doktorka veškerého lékařství v Praze, Národní listy 7. 11. 1882,

Nakonec se vystříhala obou krajností a přistoupila na kompromis. Překonala osobní hrdost, slevila ze svého až přílišného sebevědomí a spokojila se prozatím se skromnější profesí, k jejímuž oprávnění stačilo místo lékařského diplomu pouhé vysvědčení porodní asistentky. Odjela proto počátkem r. 1883 na vídeňskou lékařskou fakultu, kde absolvovala gynekologický kurs a téhož roku se od března usadila v předměstském tehdy Karlíně a od srpna přímo v Praze jako akušérka.¹⁰

V poměrně krátké době si sjednala „rozsáhlou praxi v tomto oboru“, s čímž se dost neradi smiřovali místní lékaři. Její klientela měla původ v nejrůznějších společenských třídách a vrstvách včetně žen z nejhudšího prostředí. Nebylo proto divu, že se těšila v širokých kruzích všeobecné úctě a oblibě. Lze to poznat i ze vzpomínek na její pražské působení, které přetrvávaly ještě dlouho po jejím odjezdu do okupovaných zemí.¹¹

Na základě výnosu společného ministerstva financí ze 14. července 1892 byl vypsan konkurs na obsazení míst úředních lékařek v Bosně a Hercegovině, do něhož se přihlásilo celkem šest uchazeček. Jejich žádosti posuzoval profesor I. Neumann, který podle předložených dokladů a vyžádaných doporučení

Doktorka lékařství sl. Kecková, České noviny 14. 11. 1882, Ženský doktor, Pražský týdeník 19. 11. 1882 ad.

- 10 Krásnohorská, E.: V paměť druhé lékařky české, Ženský obzor 19, 1924, č. 5 – 6, s. 65 a táž: Co přinesla léta. 1. Praha 1928, s. 110.
- 11 Kučera, K. B.: Počátky ženského studia na Městské střední škole v Praze III. In: Památník k 60. ročníci založení Městské střední školy na Malé Straně v Praze a z ní vzešlých ústavů 1866 – 1926. Praha 1926, s. 39 – 41.

navrhl k provizornímu jmenování v Tuzle Polku Teodoru Krajewskou a v Banjaluce nebo v Mostaru Češku Keckovou. První z navrhovaných uchazeček doporučil profesor Zahn ze Ženevy pro její předpoklady k praktické i teoretické práci, zatím co o způsobilosti druhé napsal velmi pochvalné vyjádření profesor V. Janovský z Prahy. Ministerstvo doporučení i návrh akceptovalo a určilo pro polskou lékařku za sídlo jejího úřadu Tuzlu, kdežto u její české kolegyně ponechalo poslední slovo zemské vládě a ta se rozhodla obsadit úřad v Mostaru.¹²

Cestou na nové působiště přerušila Kecková jízdu v metropoli, kde měla podobně jako už předtím Bayerová audienci u ministra Kállaye a byla přijata také generálním konzulem a zdravotním radou. Při zastávce v Sarajevu se seznámila s některými zástupci zemské vlády, takže do Mostaru přijela 11. ledna 1893. Po oficiálním přijetí u představitelů politické a duchovní správy složila služební přísahu a 13. ledna 1893 byla slavnostně instalována do úřadu s právem nosit „vojenskou blůzu se třemi rozetami“.¹³

-
- 12 Výnos společného ministerstva financí ve Vídni (14. 7. 1892) – ABH, ZMF, č. 5447/B. H./1892. Rovněž přihláška B. Keckové do konkursu – *ibidem*, č. 9973/B. H./1892. Kromě vybraných lékařek se přihlásily na vypsaná místa ještě další čtyři uchazečky z tehdejšího ruského státního území. Byly to Němky Amálie Glauseová z Kamence Podolského, Natálie Kleindienstová z Ozorkowa u Lodže a Marie Thilová z estonského Tallinu a dále Ludwiga Hopfenstandová z Varšavy.
 - 13 Dienst- und Qualifications-Tabelle Dr. B. Keck – Arhiv Bosne i Hercegovine, ZSD. Rovněž Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1894. Wien 1894, s. 988 a Magyarország tisztii czím-és névtara. XIII. évfolyam. 1894. Budapest 1894, s. 634. Literatura o nástupu Keckové na místo úřední lékařky v Mostaru hýjí nepřesnostmi. Honzáková, A.: Působení

Dekretem z 29. listopadu 1892 byla ustanovena provizorní úřední lékařkou s ročním platem 1000 zl. r. č., aktivním příplatkem 400 zl. r. č. a příbytečným 200 zl. r. č. Provizorium bylo pak zrušeno na základě usnesení sarajevské zemské vlády 15. ledna 1896 a nahrazeno definitivou, která byla spojena s nárokem na penzi.¹⁴ Penzionování se nedožila, zato plat jí byl upraven celkem dvakrát.

dr. A. Bayerové v Bosně. In: Československé studentky let 1890 – 1930. Praha 1930, s. 51 – 55 a táž: Dr. med. Anna Bayerová 1853 – 1924. První česká lékařka ve Švýcarech. Praha 1937, s. 12 a 27 uvádí, že Kecková nastoupila r. 1892 po Bayerové v Sarajevu, kde prý působila až do své smrti. Podle Matouška, O.: o. c., s. 236, 239 a 255 nastoupila Kecková po Bayerové v Mostaru. Tomáš, V.: Prve žene lekarki u Bosni, Medicinski glasnik 18, 1964, č. 2, s. 53 – 54 napsal, že už v říjnu r. 1892 odjela Kecková do Sarajeva na místo Bayerové a r. 1901 pak do Mostaru. Týž autor v tomto příspěvku a rovněž i v příspěvku Współpraca pierwszych polskich i czeskich lekarek, Archiwum Historii Medycyny 26, 1963, č. 3 – 4, s. 281 – 283 tvrdí, že Kecková se už r. 1891 přihlásila spolu s Bayerovou do konkursu na místo úřední lékařky. Polská a jugoslávská historiografie favorizuje pak před Keckovou a dokonce i před Bayerovou Polku Krajewskou, např. Prašek-Calczyńska, B.: Dr. Teodora Krajewska pierwsza lekarka w Bośni, Archiwum Historii Medycyny 24, 1961, č. 4, s. 419 – 426, Azabagić, S.: Sto godina zdravstvene službe u Tuzli, Acta Medica Saliniana 1974, č. 2, s. 5 – 20.

- 14 ABH, ZVS, čj. 107164/1/1892 a 132039/1/1896. Její definitivita je rakouskými autorkami datována nepřesně – Vorkämpferinnen des Frauenstudiums in Österreich-Ungarn. In: Jahresbericht des Vereines für erweiterte Frauenbildung in Wien. VIII. Vereinsjahr. Wien 1896, s. 40 a Fichna, M.: Vorkämpferinnen für das medizinische Frauenstudium in Österreich, Zeitschrift des Bauvereines der Akademikerinnen Österreichs 2, 1959, č. 2, s. 13.

Poprvé se tak stalo v podobě zvláštní podpory, když žádala o přidělení jízdního kola ke služebním cestám za vzdálenějšími pacientkami; nadřízené orgány se obávaly, že kladné vyřízení žádosti mohlo poskytnout precedens pro další úřední lékaře, a proto povolily 7. září 1899 místo požadovaného dopravního prostředku mimořádné zvýšení ročního platu o 200 zl. r. č. S platností od 1. května 1905 jí pak bylo provedeno oprávněné zvýšení ročního platu na 2400 K.¹⁵

Kecková využívala každoročně také nároku na šestitýdenní dovolené. Při první z nich pobývala r. 1893 ve známé Ilidži nedaleko Sarajeva, odkud napsala do českého ženského listu *Lada* cestopisný fejeton. Dovolené r. 1900 využila k návštěvě světové výstavy v Paříži. Všechny ostatní letní pobyty strávila ve vlasti buď u své starší sestry v Kostomlatech n. Lab. nebo v Karlových Varech, kam jezdila v závěru života na pravidelné léčení.¹⁶

Vlastní lékařskou činnost zahájila v polovině ledna r. 1893 a doporučovali ji jak jednotliví hodžové v džamiích, tak pravoslavní i katoličtí kněží v křesťanských chrámech. Kladný komentář k tomu přinesl i místní list *Glas Hercegovca*, který přinesl zprávu krátce po jejím ustanovení úřední lékařkou.¹⁷

To vše by však zřejmě nestačilo, nebýt šťastné náhody, když jí svěřil léčení své manželky proslulý muftí Džabić Ali Fehmi,

15 ABH, ZVS, čj. 135313/1/1899 a 194253/1/1904.

16 *Vormerkblatt*. In: *Dient- und Qualifications-Tabelle der Dr. B. Keck* – ABN, ZSD. Viz též Kecková, B.: *Kuija jeskyně, Lada* 5, 1893, č. 19, s. 147, č. 21, s. 163 a č. 22, s. 171.

17 *Doktorica, Glas Hercegovca* 10. 12. 1892.

který se později angažoval jako vůdce hercegovských muslimů v jejich boji za autonomii a nakonec ve funkci vysokoškolského profesora v Cařihradu vynikl zvláště v arabské stylistice, literární historii a genealogii. Zpráva, že se „muftinica“ dala léčit a že se po léčbě její dlouhodobě špatný zdravotní stav skutečně zlepšil, byla nejpádnejším argumentem proti zaujatým názorům zvláště starší muslimské generace. Když pak k tomu přibýly i některé další úspěchy lékařské a zdravotněvýchovné práce, začaly místní ženy pokládat Keckovou za svou „doktoricu i prijateljicu“, což pomáhalo rozšiřovat okruh její klientely.¹⁸

V prvním roce své úřední činnosti léčila a ošetřovala celkem 710 pacientů a překročila těmito výsledky lékařskou praxi jak Bayerové z r. 1892 v Tuzle a v Sarajevu, tak Krajewské z r. 1893 v Tuzle. Proto jí krajský přednosta vyslovil na pokyn společně-

-
- 18 Dopis B. Keckové E. Krásnohorské 5. 2. 1893, LAPNP, E. Krásnohorská a rovněž Nečas, C.: Nepoznato pismo Čehinje B. Keckove, mostarske službene liječnice, češkoj pjesnikinji E. Krásnohorskoj 1893. godine. In: Hercegovina 3, 1893, s. 355 – 358. O muftím Džabićovi viz Okić, M. T.: Džabić kao naučenjak u očima stranog svijeta, Gajret 10, 1926, č. 15 – 16, s. 225 – 227, o autonomistickém hnutí bosensko-hercegovských muslimů viz Balić, S.: Kultura Bošnjaka. Muslimanska komponenta. Wien 1973, Hadžić, O. N.: Borba muslimana za versku i vakufskomearišku autonomiju pod austro-ugarskom upravom. In: Skarić, V., Hadžić O. N., Stojanović, N.: Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom. Srpski narod u 20. veku. 15. Beograd 1938, s. 56 – 101, Hadžijakić, M.: Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana. Sarajevo 1974, Hauptmann, F.: Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za versku i vakufsko-mearišku autonomiju. Sarajevo 1967, Purivatra, A.: Nacionalni i politički zavrtak Muslimana. Sarajevo 1969, Šehić, N.: Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1980 ad.

ho ministerstva financí zvláštní uznání a do jejího osobního spisu dal zapsat nadmíru příznivou služební charakteristiku, podle níž prokazovala horlivou snahu a nejlepší vůli při plnění svěřeného úkolu a získala si důvěru v širokých kruzích místního obyvatelstva a zvláště mezi muslimkami.¹⁹

Kromě vlastního Mostaru patřily do obvodu její lékařské působnosti i některé blízké obce, jako byly Bijelo Polje, Blagaj, Brotnjo, Buna, Cim, Čapljina, Domanovici, Drežnica, Gnojnica, Jablanica, Počitelj, Raška Gora, Suhi Dol, Prigragjani, Široki Brijeg, Vojno aj., kam jezdívala venkovským povozem nebo vlakem. Do obcí, roztroušených v nedalekých horách, jako byly Mali a Veliki Goranci, Potoci, Sovici, Zimlje aj., dojížděla po těžko schůdných stezkách koňmo nebo putovala pěšky. Nákladnost a obtížnost takovéto dopravy způsobovala, že lékařskou pomoc volali zpravidla jen zámožnější rolníci, a to ještě jen k těžkým porodům a k případům vážných onemocnění.

Čas od času podnikala z nařízení krajského úřadu služební cesty také do jednotlivých okresů. Tu ovšem nebylo možno ošetřovat a léčit pacienty individuálně, takže organizace zdravotní péče bývala taková, že se nemocní na pokyn místní samosprávy shromažďovali na vyhrazených místech, která pak úřední lékařka na erární náklady postupně objížděla. První z takových cest vykonala v prosinci r. 1895 do měst Stolac, Ljubuški a Konjica. Při následujících služebních cestách, které byly v některých letech nařizovány i dvakrát do roka, navštívila kromě uvedených již okresních měst také další místa, jakými

19 ABH, ZMF, čj. 6712 a 10093/B. H./1894.

byly nejčastěji Bilek, Gacko, Lastva, Nevesinje, Trebinje aj. Některé z těchto cest byly speciálně určeny, např. v červnu r. 1902 k očkování žen a dívek proti neštovicím ve městech Konjica, Jablanica a Ostrožac a v září-říjnu r. 1909 k vyšetřování výskytu syfilidy ve 28 obcích okresu Konjica. O této poslední své služební cestě s jistou dávkou humoru podotkla: „Celou tuto velice namáhavou sanitární službu konala jsem na bosenském vytrvalém a spolehlivém koníku, v průvodu dvou žandarmů, v jejich úplném služebním úboru, a průvodčího Turčina.“²⁰

Celkový počet pacientů, většinou muslimských žen, zvolna narůstal a dosáhl svého vrcholu r. 1898. V tomto šestém roce svého mostarského působení úřední lékařka léčila a ošetřovala celkem 1127 nemocných, z nichž bylo 57 % žen, 31 % dívek a 12 % chlapců. Podle konfese vyznávala přesná polovina pacientů islám a ostatní byli pravoslavní (32 %), římský katolíci (17 %), židé (0,6 %) a evangelíci (0,4 %). Společensky pocházelo 43 % nemocných z rodin řemeslníků a obchodníků, 25 % z rolnických rodin, 19 % z rodin statkářů, úředníků a duchovních a 13 % z dělnických a nádenických rodin; jakkoliv jsou data o sociálním původu nepřesná, přece jen naznačují zřetelnou převahu, kterou měly v klientele zámožnější nad nemajetnými. Stejný závěr potvrzují také údaje o místě lékařských prohlídek, které se uskutečnily ze 3/4 v bytech pacientů a pouze z 1/4 v lékařčině ambulanci.²¹

20 Zpráva o lékařské činnosti naší krajanky sl. MUDr. B. Keckové, státní lékařky v Mostaru, *Ženské listy* 38, 1910, s. 42 – 43.

21 Originály výročních zpráv jsou archivovány v ABN, ZMF, čj. 4825/B. H./1898, 9241/B. H./1901 a 6321/B. H./1902 a ZVS, čj. 21975/I/1895,

Ze skupin nemocí Kecková léčila v prvé řadě choroby pohlavní a onemocnění zažívacího traktu, dále pak respirační, kožní a infekční choroby, nemoci nervového systému a močového systému, onemocnění smyslových orgánů, choroby parazitické, metabolické, krevní a kardiovaskulární; z jednotlivých případů byla nejčastěji léčena syfilis, skrofulóza, tuberkulóza a rachitis. Ošetření poskytovala většinou při porodech, dále pak v šestinedělí a u případů, které vyžadovaly chirurgické zákroky. Z celkového počtu 1127 nemocných a ošetřených r. 1898 se uzdravilo 410 pacientů, zatímco 203 zůstali v ošetřování, 10 jich bylo odesláno do nemocnice a 24 zemřeli; u 192 byly výsledky léčby neznámé.

Neoddělitelnou součástí lékařského působení úřední lékařky byla šetření etiologická. Při zjišťování původu a příčin nemocí shromáždila cenné údaje o tamním, zvláště muslimském obyvatelstvu, jehož rodinný život, způsoby bydlení, oblékání a stravování, stejně jako mravy, obyčeje a náboženské představy měla možnost důvěrně poznat nejenom při ambulancních prohlídkách, ale zvláště při častých návštěvách v domácnostech.

117051/I/1900, 130493/I/1901, 102151/I/1906, 480/I/1909 a 501/I/1910 a jejich údaje byly publikovány v úplnosti nebo ve zkrácené podobě ve Wiener klinische Rundschau 12, 1898, č. 31, s. 501 – 502 nebo v *Ladě* 7, 1895, č. 2, s. 14, 8, 1896, č. 4, s. 31, 10, 1898, č. 22, s. 175, 11, 1899, č. 8, s. 91, 14, 1902, č. 4, s. 43, 15, 1903, č. 9, s. 102, č. 10, s. 111, č. 12, s. 135 a č. 13, s. 150, 17, 1905, č. 4, s. 42, 23, 1910, č. 41 – 42 a v *Ženských listech* 26, 1898, č. 11, s. 215 – 217 a 38, 1910, č. 3, s. 42 – 44 a rovněž v publikaci *Das Sanitätswesen in Bosnien und der Herzegovina 1878 – 1901*. Sarajevo 1903, s. 400 – 401. Následující rozbor je proveden podle originálu výroční zprávy za r. 1898.

Úroveň zdravotního stavu správně odvozovala ze sociálních poměrů, které byly odlišné u městského a venkovského obyvatelstva. Rodiny řemeslníků a obchodníků, odkázané jenom na své živnosti, a ještě více dělnické a nádenické rodiny ve městech, byly nuceny ke strádání všeho druhu a musily často počítat s mnoha omezeními, která postihovala především zdravotní péči. Neutěšená situace městského obyvatelstva byla příčinou jedněch a těchž chorob, jako byly bledničky, chudokrevnost ap. Poněkud lépe na tom bylo obyvatelstvo na venkově. Begové a agové pronajímali půdu místním rolníkům, kteří jim pak na základě pachtovních smluv odváděli třetinu úrody. Drahá a obtížná doprava však způsobovala, že venkovské obyvatelstvo přivolávalo lékařskou pomoc obyčejně jenom tehdy, když byli pacienti v největším nebezpečí. Chudina na venkově se musila bez této pomoci obejít.

Kecková dále poukazovala na jednoduchá kamenná obydlí v Hercegovině, jejichž stavba a plochá střecha byly špatně orientovány proti bóře a dlouhotrvajícím dešťům. Všichni příslušníci domácnosti měli přitom ve zvyku kupit se v tmavé, těsné a nevětrané obytné místnosti, která bývala po celý rok zakouřená a v zimě obvykle přetopená. Podlaha byla sice pokryta tlustým, doma tkaným kobercem, přesto však byla v zimních měsících ledová, poněvadž se nacházela přímo na studených a většinou vlhkých základech. V oděvech, které nosili přes den a jejichž nepraktickou součástí byla u žen ječerma, ulehávali večer ke spánku na holé zemi, v čemž tkvěl původ četných plicních a reumatických onemocnění.

V jednotlivých muslimských domácnostech se úřední lékařka zúčastňovala večerí a obdivovala se dobré chuti, s jakou celá rodina jedla dřevěnými lžícemi z jediné nádoby polévku

a vlastní jídlo pak holýma rukama, při čemž kousek pšeničné placky somunu sloužil místo příboru. Jakkoliv byly pokrmy, sestávající většinou ze skopového masa, cibule a česneku, všeobecně příliš tučné, přesto prý po večeři vyjídali ještě lžicemi tuk do jeho poslední kapky. Málo vydatné, nevyživné a těžko stravitelné jídlo zakončovali zvláštními kukuřičnými koláči a zapíjeli studenou vodou, která byla v některých místech jen málo zdravotně vyhovující. Muži i ženy pili silnou černou kávu a náruživě kouřili domácí tabák.

Účinky, které měla na zdraví uvedená strava a nadměrné užívání kofeinu a nikotinu, byly přitom u mužů méně škodlivé než u žen. Muži je totiž kompenzovali fyzickou prací a měli podobně jako děti relativní dostatek pohybu na čerstvém vzduchu, kdežto ženy trávily většinu života v uzavřených místnostech, kde se sporadicky zaměstnávaly péčí o domácnost a výchovou dětí. Jediným rozptýlením v této monotonii byly krátké návštěvy příbuzných a známých v nejbližším sousedství nebo různé domácí práce, jako bylo tkaní látek a plátna, zhotovování oděvů a prádla a vyšívání orientálních vzorů zlatými a stříbrnými nitěmi. Převážnou část dne prožívaly však ženy ve sladké nečinnosti. Neuspořádaná životospráva a sedavý způsob života působily škodlivě na zažívací orgány a byly příčinou četných, zejména žaludečních chorob.

Z pověrčivosti, že živočišné mléko by kojencům škodilo kojily muslimky své děti často až do tří let jejich věku. Novorozenatům věnovaly vpravdě spartánskou péči. Při každém znečištění je polévaly vlažnou a v zimě zcela studenou vodou z ibriku, a tělíčka pak rychle osušovaly nebo je ještě mokrá zavinovaly a ukládaly do nízkých dřevěných kolébek s příkrývkami. Jinak děti nemyly a pouze mokřím ručníkem jim otíraly obličej a ruce. Stávalo se proto, že dětskou hlavu pokrý-

val špinavý škraloup na způsob jakési smolné čepičky, která prý napomáhala lepšímu růstu vlasů. Zanedbávání čistoty bylo původem katarů a celkově vysoké dětské úmrtnosti.

Četné a bez odborné pomoci probíhající porody, opomíjení vydatné stravy a naprostá lhostejnost k hygieně v šestinedělí oslabovaly ženský organismus a vedly k nejrůznějším gynekologickým poruchám, které byly dlouhodobě zanedbávány zčásti z nevědomosti nebo studu a ostýchavosti, z větší části pak odmítáním prohlídky od lékaře-muže. Důsledkem tohoto škodlivého vývoje byla vysoká morbidita: „Jaký rozsah mají zde rozličné nemoci ženské, zvěděla jsem teprve časem, když jsem si byla získala přátelskou důvěru zdejších žen, zvláště mohamedánek.“²²

Předcházení a ochraně před nemocemi se snažila Kecková napomáhat cílevědomou a systematickou zdravotněvýchovnou činností, kterou uplatňovala při styku s pacientkami nejenom při lékařských prohlídkách, ale i při návštěvách v jejich domácnostech. Preventivní péči o zdraví měly později sloužit i její cykly článků se zdravotněvýchovnou tematikou, které uveřejňovala v letech 1905 – 1906 v rubrice „Iz društva i nauke“ v mostarském časopisu Osvit. Tato publikační činnost byla zaměřena zvláště na ty stránky zdravotního a hygienického vývoje, které bývaly v Hercegovině nejčastěji porušovány a nedodržovány.

První z těchto cyklů, nazvaný „Čovjek i njegovo zdravlje“, obsahoval dvacet příspěvků o bydlení, oblékání, dětském du-

22 Česká lékařka MUDr. B. Kecková, *Ženské listy* 26, 1898, č. 11, s. 215 – 217.

ševním vývoji a volbě povolání, způsobu života, koupelích a o uklidňujících prostředcích. Druhý cyklus, uveřejněný pod názvem „Njegovanje bolesnika kod kuće“, měl pětadvacet příspěvků o místnosti a lůžku, o ošetřování, stravě a občerstvování a konečně o koupelích, obkladech a dezinfekčních prostředcích, používaných u nemocného. Oba soubory publikovala v době od 7. ledna do 20. září 1905.

Cyklus šesti příspěvků „O tuberkulozi pluca te o načinu kako se ima ista suzbijati“ uveřejnila v době od 13. ledna do 14. února 1906 a cyklus sedmnácti příspěvků „O prehrani“ v době od 6. října do 5. prosince 1906. Zatím co jednotlivé příspěvky prvního z těchto souborů o plicní tuberkulóze se objevovaly stále ještě nepravidelně, pak soubor o výživě se skládal z pravidelně uveřejňovaných příspěvků a nasvědčoval tomu, že zdravotněvýchovná tematika nacházela na stránkách časopisu trvalé uplatnění. Jestliže se tomu tak nestalo v budoucnosti, bylo to způsobeno změnami v obsahové a formální struktuře mostarského listu, jehož společenská a odborná rubrika byly zrušeny a politický profil nabýval stále výraznějšího charakteru protirakouské opozice.²³

Výchova k prevenci souvisela i se vzdělavatelskou prací, kterou Kecková zpočátku zahájila ze soukromé iniciativy, aby pro ni později v poněkud jiné podobě získala i oficiální pověření.

Už r. 1893 obdržela souhlas dvou begů, aby mohla vyučovat jejich manželky a dcery některým předmětům elementární

23 Pejanović, Dj.: Štampa Bosne i Hercegovine 1850 – 1901. Sarajevo 1949, s. 25.

školy. Díky nadání, píli a dobré vůli naučily se tyto muslimky poměrně rychle číst a počítat, což vzbudilo téměř senzaci, neboť korán odsuzoval ženy k nevědomosti. Takovéto vyučování opakovala pak za zimních večerů pravidelně každým rokem, takže za první desetiletí svého mostarského působení naučila číst a počítat celkem 7 žen a 30 dívek, které byly do té doby negramotné. Za učebnici sloužil obrázkový čtrnáctideník *Nada* ve kterém muslimky „s velkou chutí a zálibou čítaly básně, písně, povídky a krátká díla, jež odpovídala stáří u nás odrostlých dívek“.²⁴

Kromě boje proti analfabetismu, který vyplýval ze soukromého společenského styku, byla pověřena i k výkonu učitelství na vyšší dívčí škole v Mostaru, kde od školního roku 1900 – 1901 převzala obligátní vyučování zdravotní. Učila externistky 3. třídy vybraným kapitolám z anatomie, žákyně 4. třídy základům anatomie a žákyně 5. třídy praktickému ošetřování nemocných. Při tomto vyučování nepoužívala jen mluveného slova, ale pracovala pravidelně i s moderními metodami náznakosti při exkurzích do přírodopisných sbírek mostarského gymnázia a při pravidelných návštěvách městské nemocnice.²⁵

24 Z lékařské činnosti MUDr. B. Keckové, *Lada* 7, 1895, č. 2, s. 14. Citát podle odkazu 20.

25 Dopis B. Keckové E. Krásnohorské 13. 3. 1902, LAPNP, E. Krásnohorská a Z lékařské činnosti Dr. B. Keckové, *Ženské listy* 30, 1902, č. 4, s. 77 – 78. Vyšší dívčí škola v Mostaru byla otevřena r. 1893 se 4 třídami a od školního roku 1895 – 1896 měla 5 tříd – Papić, M.: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije. Sarajevo 1972 a Pejanović, Dj.: Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka do 1941. godine. Sarajevo 1953.

Pacientky i žákyně jí za její činnost přinášely nejrůznější dárky, jako byly lidové šperky a textilní výrobky, zejména zlatem a stříbrem vyšivané peškiry a maramy, prádlo z jemného plátna a lehké látky, tkané na starobylých stavech. Z těchto památek hmotné kultury si vytvořila sbírku, jejíž část byla odeslána do Prahy.²⁶

V závěru svého života Kecková onemocněla cukrovkou a o dovolených jezdila každoročně na léčení do Karlových Varů. Poslední tamní léčbu však přerušila a vrátila se ke starší sestře do Kostomlat n. Lab., kde v ranních hodinách 17. října 1911 zemřela.²⁷

Kecková sehrála důležitou úlohu v boji o rovnoprávnost žen na úseku vzdělání a měla zvláštní význam v počátcích našeho feminismu. Byla první českou lékařkou, která však po curyšských studiích nedosáhla nostrifikace svého diplomu a musila

26 Převážně textilní výrobky z této zásilky jsou dnes uloženy v národopisném oddělení Národního muzea v Praze a podle katalogu Náprskovy sbírky mají sign. S/93-94, 2990, 3503, 3516, 3519 – 3520, 3522 – 3523, 3552 – 3553, 3558, 3570, 4485, 4504 a 4780. O domácí textilní výrobě v Bosně a Hercegovině psal Truhelka, Č.: Domáca tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini, Školski vjesnik 1899, s. 278 – 290, 291 – 301 a 855 – 869.

27 Obecní úřad v Kostomlatech n. Lab, matrika zemřelých obce Kostomlaty n. Lab. 1890 – 1949, fol. 37. Z podnětu místních vlastivědných pracovníků byla nad jejím hrobem v roce 100. výročí jejího narození odhalena pamětní deska – Vaněk, F.: První česká lékařka pochovaná v Kostomlatech n. Lab., Vlastivědný zpravodaj Polabí 1964, č. 1 – 2, s. 20 – 22. Tak je uchována její památka, o níž autor nekrologu v Národních listech napsal, že bude nehynoucí – MUDr. B. Kecková, první česká lékařka, Národní listy – več., 18. 10. 1911.

v Praze působit jako porodní asistentka. K výkonu lékařského povolání se dostala teprve v letech 1893 – 1911, kdy byla úřední lékařkou v hercegovském Mostaru a odvedla v této službě kus tvrdé a poctivé práce, sledované se zájmem doma i v cizině.

České ženské hnutí komentovalo tyto výsledky ve svých časopisech *Ženské listy* a *Lada*. Rivalita mezi oběma listy byla však příčinou někdy až neobjektivního vyzvedávání zásluh Keckové před Bayerovou a naopak, což vedlo a přispívalo ke zbytečným a podružným prioritním sporům mezi oběma těmito českými lékařkami. Cizina byla o působení Keckové informována poprvé zmínkou o působení úředních lékařek v Bosně a Hercegovině, uveřejněnou v oficiální zprávě sarajevské zemské vlády pro účastníky 8. mezinárodního kongresu pro hygienu a demografii 1. – 9. září 1894 v Budapešti. Krátce nato mluvila k témuž tématu manželka společného ministra financí V. Kállayová na valné hromadě spolku Maria-Dorothea v Budapešti. Z obou těchto zdrojů čerpalo první zpravodajství o působení Keckové a Krajewské ve funkcích úředních lékařek, které vedle českého a polského tisku publikoval také významný časopis *Woman's Medical Journal*.²⁸

28 Szokolay, K.: Die sanitären Verhältnisse und Heilbäder Bosniens und der Hercegovina. Budapest 1894, s. 7 – 8, Z Bosny a Hercegoviny, *Ženské listy* 23, 1895, č. 6, s. 108 – 109, *Ženské lékařky v Bosně*, *Lada* 7, 1895, č. 10, s. 78. Odczyt p. Wilmy de Kállay w Peszczie na temat lekarek w Bośni, *Tygodnik Illustrowany* 1895, č. 18, s. 296 a *Women Physicians in Germany*, *Woman's Medical Journal* 5, 1896, č. 11, s. 302.

Teodora Krajewska

Krajewska se narodila 5. září 1854 ve Varšavě jako dcera učitele a později sekčního šéfa školské administrativy Ignáce Kosmowského. Měla sedm sester, z nichž jedna se stala zubní lékařkou a druhá magistrou farmacie. Studovala na varšavském 2. dívčím gymnáziu, které absolvovala r. 1872 se zlatou medailí. Po složení učitelských zkoušek vyučovala v letech 1874 – 1876 matematice v nižších třídách tzv. německého gymnázia. R. 1876 přerušila zaměstnání a provdala se za středoškolského profesora klasické filologie Antonína Krajewského. V jejich bytě se scházeli polští intelektuálové, kteří u ní vzbudili zájem o literární tvorbu. Po manželově smrti obnovila pedagogické působení a vyučovala polskému jazyku a literatuře v soukromých varšavských penzionátech. Psala povídky, z nichž jedna pod názvem „Anka“ dosáhla ocenění a r. 1882 byla uveřejněna v listě *Kurier Codzienny*. Její literární studii o Turgeněvovi publikoval spisovatel A. Świętochowski ve svém časopise *Prawda*.¹

-
- 1 Danielak, Z.: Krajewska z Kosmowskich Teodora. In: *Polski Słownik Biograficzny* 15, 1970, s. 101 – 103. Ostatní biografická literatura se dopouští v životopisných údajích dílčích chyb a nepřesností. Rok narození datují nesprávně Szarejko, P.: *Krajewska Teodora 1853 – 1935*. In: *Słownik Lekarzy Polskich* (v tisku), Schoenflies, R.: *Dr. med. Teodora Krajewska*. *Deutsche Hausfrauen-Zeitung* 24, 1897, č. 15, s. 169 – 170 a Kuhnów, A.: *Praktizierende Ärztinnen der Gegenwart*. *Illustrierte Zeitung* 111, 1898, č. 2872, s. 43 – 44. Zpráva *Vorkämpferinnen des Vereines für erweiterte Frauenbildung in Wien*. VIII. Vereinsjahr. October 1895 – October 1896. Wien 1896, s. 37 – 48 zkomolila rodné jméno a učitelskou zkoušku datovala až k r. 1884. Prašek-Calczyńska, B.: *Dr. Teodora Krajewska pierwsza*

R. 1883 překonala odpor rodičů a s nepatrnými finančními prostředky odjela do Ženevy, kde tehdy ve srovnání s jinými švýcarskými vysokoškolskými středisky studovalo nejvíce polských studentů a zvláště studentek. Zapsala se nejprve na fyzikální a přírodovědný institut. Po dvou letech dosáhla akademického titulu *Baccalaureat des sciences physiques et naturelles*. R. 1885 zahájila studium medicíny. Současně se zapojila do hnutí polských akademiků v ženevském spolku *Polonia*, kde patřila k jeho nejaktivnějším členkám. Po přechodném přerušení ženevského pobytu a studiu na lékařské fakultě v Bernu se znovu vrátila do Ženevy, kde byla zapsána jako řádná studentka lékařské fakulty v letech 1889 – 1892. Jejím učitelem byl mj. prof. M. Schiff, který ji v posledním roce studií jmenoval asistentkou; v jeho fyziologické laboratoři působila půldruhého roku a vypracovala tam také disertaci na téma „*Recherches physiologiques sur la réaction de dégénérescence*“.²

lekarka w Bośni. *Archiwum Historii Medycyny* 24, 1961, č. 4, s. 419 – 426 uvádí, že Krajewska ovdověla r. 1881.

- 2 Podle dopisu J. Wengerové, vedoucí dokumentačního střediska Univerzity v Ženevě, datovaného 2. října 1984, studovala Krajewska na tamní lékařské fakultě od zimního semestru 1889/1890 do letního semestru 1891/1892. Na závěr studia vydala svou disertaci tiskem s podtitulem *Thèse présentée à la faculté de médecine de Genève pour obtenir le grade docteur*. Genève 1892. Pod stejným titulem, jaký má disertace, publikovala příspěvek i v odborném časopise *Revue Médicale de la Suisse Romande* 12, 1892, č. 8, s. 550 – 567 a č. 8, s. 612 – 642. V letech 1876 – 1893 studovalo na lékařské fakultě v Ženevě celkem 50 polských studentek, z nichž však získaly lékařský diplom pouze dvě a jednou z nich byla právě Krajewska – Łaskowski, Z.: *Ostrzeżenie z Genewy pod adresem kandydatek na studentki*. *Biblioteka Warszawska* 2, 1893, s. 414 – 415; článek byl

Když pak byl vypsán konkurs na obsazení míst bosenských úředních lékařek, jehož text jí poslal v doslovném opisu z krakovského listu *Nowa Reforma* blízký ženevský přítel Z. Milkowski, přihlásila se a byla spolu s Češkou Keckovou vybrána jako jedna ze šesti uchazeček. Bezprostředně po jmenování bosenskou úřední lékařkou vypravila se do metropole habsburské monarchie, kde se netušeně dlouho zdržela čekáním na udělení rakousko-uherského státního občanství. Pobytu využila k návštěvám gynekologické kliniky prof. F. Schauty a k hospitacím na lékařské fakultě ve Vídni.³

zveřejněn rovněž v *Allgemeine Wiener medicinische Zeitung* a v dalších odborných lékařských časopisech.

- 3 Z. Milkowski T. Krajewské (11. 8. 1892) – APK, TD a společné ministerstvo financí ve Vídni zemské vládě v Sarajevu (18. 11. 1892) – ABH, ZMF, čj. 11838/B. H./1892. Srv. k tomu rovněž vlastnoruční poznámku v rubrice *Zergliederte Darstellung der Dinestesaufbahn*. In: *Dienst- und Qualifications-Tabelle der Dr. Teodora Krajewska* – ABH, ZSD. Zaleska, Z.: *Czasopisma kobiece w Polsce*. Warszawa 1938, s. 88 a Hulewicz, J.: *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX*. Kraków 1939, s. 225 píše v této souvislosti o nostrifikaci jejího diplomu, která však nebyla provedena. Potřebná dokumentace o tom chybí, neboť podle dopisu ředitele archívu *Österreichisches Staatsarchiv – Allgemeines Verwaltungsarchiv Dr. B. Waldsteina-Wartenberga* ze dne 7. června 1984 byly příslušné archívalie skartovány. Na základě platných tehdy předpisů byla však nostrifikace lékařských diplomů, kterých dosáhly ženy v zahraničí, upravena v Předlitavsku teprve nařízením ministerstva kultu a vyučování 19. března 1896, a první ženou, která tohoto oprávnění využila, byla G. Possanerová von Ehrenthal – Jantsch, M.: *Die Entwicklung des ärztlichen Frauenberufes*. *Mitteilungsblatt der Ärztekammer für Wien* 12, 1960, č. 6, s. 6 – 15 a Sablik, K.: *Zum Beginn des Frauenstudiums an der Wiener medicinischen Fakultät*. *Wiener medicinische Wochenschrift* 118, 1968, č. 40, s. 817 – 819.

Do Tuzly na uvolněné místo po Bayerové přijela teprve 20. března 1893 a téhož dne se představila svým nadřízeným. Jedním z nich byl krajský přednosta A. Vuković, jenž dal podnět ke zřízení instituce úředních lékařek a měl velmi reálnou představu o jejich poslání zvláště mezi muslimkami, druhým pak byl krajský lékař J. Duller, který jí poskytl praktické informace o místním obyvatelstvu, potřebné pro zahájení příští lékařské služby.⁴

Po složení přísahy 29. března 1893 byla známým okázalým způsobem uvedena v úřad jako provizorní úřední lékařka a 11. září 1895 dosáhla definitivy.⁵ Začínala s obvyklým celkovým ročním příjmem 1600 zl. r. č., který jí pak byl v průběhu služby zvýšen několika jednorázovými odměnami a dále úpravami trvalé povahy.

R. 1894 obdržela remuneraci ve výši 200 zl. r. č. za činnost při potírání cholerové epidemie a dále jí byly poskytnuty subvence ve výši 400 zl. r. č. na cesty, jejichž účelem byla účast na odborných kongresech v Ženevě a v Berlíně r. 1896 a ve výši 200 K k cestě na mezinárodní lékařský kongres v Budapešti r. 1909.⁶

4 ABH, ZV, čj. 23280/I/1893 a Pamiętniki dr. Teodory Krajewskiej z lat 1893 – 1909, s. 55, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, sign. 13161/III a T. z Kosmowskich Krajewska: Pamiętnik. Kraków 1989, s. 61. Prašek-Calczyńska, B.: o. c. datuje nástup zřejmým nedopatřením teprve až k r. 1903 a Azagabić, S.: Sto godina zdravstvene službě u Tuzli. Zdravstvene prilike i ljekari. Acta Medica Saliniana 1974, č. 2, s. 12 uvádí, že Krajewska nastoupila r. 1892.

5 ABH, ZV, čj. 98896/I/1895.

6 Ib., čj. 45499/I/1894, 110129/I/1896 a 99009/I/1909.

Na služební cesty, které podnikala r. 1899 k vyšetřování zdravotních poměrů v jednotlivých okresech tuzlanského kraje, v letech 1900 – 1902 ke zjišťování epidemie neštovic a k očkování proti této infekční chorobě v krajích Sarajevo a Travnik a konečně od r. 1902 k pravidelnému vyšetřování výskytu syfilidy v sarajevském kraji, dostávala propláceny diety a tzv. kilometrovné (Kilometer-Geld).⁷

Vedle jednorázových odměn a podpor jí byly platové poměry několikrát upraveny také trvalým způsobem. Dekretem 21. prosince 1904 jí byl zvýšen celkový roční příjem na 2400 K s platností od 1. ledna 1905 a dekretem z 28. května 1910 získala nárok na starobní příplatek ve výši 200 K s platností od 1. ledna 1910.⁸

Ve srovnání s okresními lékaři byly však úřední lékařky platově přece jen stále znevýhodňovány, a proto z podnětu Krajewské podaly několikrát za sebou žádosti, aby je sarajevská zemská vláda postavila na stejnou materiální úroveň s jejich mužskými kolegy a zařadila je do hodnostních tříd, které by jim zajistily čekatelství na povýšení a na platové postupy. Společně formulovanému požadavku bylo vyhověno teprve dekretem z 11. dubna 1913, podle něhož jí v osmé dietní třídě náležel základní plat v 1. stupnici ve výši 3600 K a ve 2. stupnici ve výši 4000 K při stejném ročním příplatku v obou stupnicích ve výši 1380 K.⁹

7 Společný dopis Krajewské, Olszewské a Rakićové zemské vládě v Sarajevu (25. 4. 1912) – ib., čj. 144949/I/1912.

8 Ib., čj. 194253/I/1904 a 100423/I/1910.

9 Ib., čj. 2268/Präs/1913.

Kromě finančního zaopatření měly úřední lékařky každým rokem běžný nárok na šestitýdenní dovolenou. Ačkoliv mohla této výhody využívat pravidelně, nárokovala plných 6 týdnů dovolené pouze r. 1894, dále v letech 1896 – 1899 a konečně r. 1905. Ostatní dovolené čerpala vždy v kratším rozsahu, než který určovaly konkursní podmínky a služební pragmatika. Několikrát byla při této příležitosti i mimo území habsburské monarchie: r. 1901 na blíže neurčeném místě v zahraničí, r. 1902 v Rusku, r. 1906 ve Švýcarsku a v Rusku a v letech 1907 – 1908 znovu v Rusku. Ruské pobyty byly omezeny na návštěvy příbuzných ve Varšavě a v dalších polských městech v ruském záboru.¹⁰

Jako úřední lékařka byla ustanovena postupně na dvou místech: v kraji Tuzla dekretem 29. listopadu 1892 a v kraji Sarajevo dekretem 23. května 1899. Její činnost v Bosně se tak rozděluje do dvou časových úseků, z nichž podle míst působení lze označit první jako tuzlanský a druhý jako sarajevský.¹¹

10 Vormerkblatt für Dr. T. Krajewska. In: Dienst- und Qualifications-Tabelle der Dr. T. Krajewska – ABH, ZSD.

11 ABH, ZV, čj. 107164/I/1892 a 72459/I/1899. Rovněž Hof- und Staats-handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1894. Wien 1894, s. 988 a 1900. Wien 1900, s. 1044 a Magyarország tisztii czím-és névtára. 1894. Budapest 1894, s. 648 a 1900. Budapest 1900, s. 856. O působení v obou městech bylo uveřejněno několik samostatných článků a zpráv v dobovém tisku – např. Schoenflies, R.: o. c., Brod, B.: Ein Besuch bei Frau Dr. Teodora Krajewska in Sarajevo. Dokumente der Frauen 15. 7. 1901, s. 260 – 264, Frau Dr. Teodora Krajewska, Amtsärztin von Sarajevo. Daheim 38, 1902, č. 16, s. 7, Baschkopf, (J.): Doświadczenia z praktyki kobiety-lekarza w Bośni. Nowiny Lekarskie 17, 1905, č. 1, s. 57 – 61. Faktografické jednotlivosti lze k tomu nalézt i ve zmínkách obecněji koncipovaných

Během tuzlanského působení od 20. března 1893 do 30. června 1899 léčila a ošetřila celkem 4739 pacientů, z nichž bylo 72 % dospělých a 28 % dětí. Hlavní péči věnovala ženám, jichž bylo z dospělých pacientů 94 %; muže prohlížela jen při příležitosti návštěv u jejich nemocných žen nebo dětí. Podle náboženského vyznání převažovala mezi pacienty muslimská klientela, podle povolání živitele rodiny připadalo nejvíce nemocných na řemeslníky a obchodníky.¹²

Lékařská praxe nebyla výhradně gynekologická, ale měla naopak velmi mnohostranné zaměření. Nejčastěji v ní byly zastoupeny skupiny nemocí metabolických a krevních, za kterými co do četnosti následovaly skupiny nemocí zažívacího traktu, infekce, nemoci respirační, pohlavní, nervové, smyslových orgánů, parazitické, kardiovaskulární a močového systému; z jednotlivých chorob byly léčeny nejčastěji tuberkulóza, skrofulóza, syfilis a ojedinele také lepra. Ošetření bylo poskytováno chirurgickými zákroky a pomocí při porodech a v šestinedělí, výjimečně také při intoxikaci.¹³

publikací o ženské otázce a o ženských lékařkách — např. cit. zpráva *Vorkämpferinnen des Frauenstudiums in Österreich-Ungarn* a dále *Lipińska, M.: Histoire des femmes médecins depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*. Paris 1900, s. 478 – 482, *Weibliche Ärzte in Bosnien*. Wiener medicinische Wochenschrift 46, 1896, č. 30, s. 1349 – 1351, *Women Physicians in Germany*. *Woman's Medical Journal* 5, 1896, č. 11, s. 302 ad.

- 12 Konceptní příloha k připsu společného ministerstva financí ve Vídni profesoru I. Neumannovi (2. 3. 1901) — ABH, ZMF, čj. 890/B. H./1901.
- 13 *Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina 1878 – 1901*. Sarajevo 1903, s. 402 – 403.

Podobně jako Kecková v Mostaru vykonala i Krajewska v Tuzle mnoho užitečného při shromáždění cenných poznatků o sociální diferenciaci a o způsobu života tamního obyvatelstva, zejména muslimského. Rozdělovala je do tří skupin, z nichž první dvě byly relativně málo početné, zatím co třetí byla masová.¹⁴

První skupinu tvořily zámožné muslimské rodiny, jejichž členové byli pokrokoví a ochotně přijímali poskytovanou zdravotní péči, stejně jako rady ke správné životosprávě. Do druhé skupiny patřila část dělnických a nádenických rodin, jejichž ženy a dcery pracovaly ve městech jako služky a pradelny a díky tomuto profesnímu a společenskému zařazení se značně emancipovaly, nezahlavovaly své tváře a bez zábran navštěvovaly její ambulanci nebo ji volaly k lékařským návštěvám do svých bytů. Proti těmto dvěma početně slabým skupinám stála pak převážná většina ostatní muslimské společnosti, která byla konzervativní a indolentní, lpěla na zastaralých a ustálených zvyklostech, žila v bídě a nevědomosti, byla zaujatá proti všemu novému, pochybovala o činnosti úřední lékařky a chovala k ní nelibost a nedůvěru.

14 Pokud není výslovně uvedeno jinak, je další text zpracován na základě výročních zpráv, které jsou uloženy v ABH, ZMF, čj. 2525/B. H./1895, 4825/B. H./1898, 890/B. H./1901 a 820/B. H./1906, a ZV, čj. 21975/I/1895, 130493/I/1900, 117051/I/1901 a 102151/I/1906. Jediná z těchto zpráv byla publikována pod názvem Jahresbericht der Amtsärztin Dr. Teodora Krajewska in Donja Tuzla für das Jahr 1897. Wiener klinische Rundschau 12, 1898, č. 35, s. 566 – 567 a č. 36, s. 581 – 582.

Bytová situace muslimského obyvatelstva se příkře lišila podle jeho sociální příslušnosti. Zámožní žili v poměrně čistých a dobře větraných obydlích, kdežto domky chudých byly špinavé a velmi těsné, téměř bez nábytku a jakéhokoliv bytového zařízení, pouze na zemi měly rozprostřeny houně a polštáře; zvláště v zimě vznikala v přetopených, malých a špatně nebo vůbec nevětraných místnostech těchto domků nedýchateľná atmosféra, plná prachu a zápachu z potu a cibule.

Oblečení muslimek, zhotovené převážně z vlny nebo bavlny, bylo po celý rok stejné. Doma nosily obyčejně dimije a košili s rukávy, přes kterou přehazovaly koporan a ječermu. Když opouštěly dům, oblékaly si v zimě v létě tmavou, těžkou a dlouhou feredžu, kterou při návštěvách neodkládaly a zůstávaly v ní i v sebevyhřátějších místnostech. Poněvadž byly v Tuzle velmi časté změny teplot a značné teplotní rozdíly mezi dnem a nocí, viděla Krajewska v těchto klimatických poměrech a v neodpovídajícím oblečení příčiny různých reumatických onemocnění a prudkých bolestí nervového původu.

Krajně nedostatečná byla u muslimů také očista vodou. Omývání sice patřilo k rituálním úkonům, nemělo však pro ochranu zdraví takřka žádný význam. Neznámou věcí bylo koupání, podobně jako praní prádla, které se prakticky nevyměňovalo. Tyto nedostatky etiologicky souvisely s četnými kožními chorobami.

Používání stejného peškuru a zvláště pití vody z jednoho a téhož ibriku skrývalo v sobě nebezpečí pro snadný přenos infekcí. Zvláště svými pozdějšími výzkumy Krajewska dokázala, jak takové nedodržování základních hygienických opatření vedlo v zaostalém venkovském prostředí k rozšíření syfilidy z jednoho nemocného někdy i na všechny členy jeho rodiny.¹⁵

Pokrmu muslimů byly jednotvárné, tučné a těžce stravitelné, neboť se připravovaly pouze z kukuřičné mouky, tlustého skopového masa, tučného mléka a z některých druhů zeleniny, zejména česneku a cibule. Kromě vody, která byla v okrese Brčka závadná, pila se z nápojů ve velkém množství černá káva, míchaná v chudých rodinách s kukuřičnou nebo pšeničnou pálenkou. Časté a hlasité říhání po každém jídle a pití bylo pak podmínkou sine qua non.

Muslimská manželství se uzavírala ve velmi mladém věku a Krajewska se setkávala s ženami, které se provdávaly už ve svých 12 – 13 letech. Muslimky měly vždy mnoho dětí a rodily obvykle samy, neboť pokládaly za nedůstojné dožadovat se cizí pomoci. Při porodu se uplatňovalo lidové léčení, provázené nejrůznějšími pověrami. Zcela falešné představy převládaly také o ochraně zdraví šestinedělek, které hned druhý den po porodu přijímaly hlasitě mluvící, nadměrně kouřící a černou kávu stále popíjející návštěvy svých příbuzných a přítelkyň. Ženy v šestinedělí nedodržovaly žádnou dietu a opouštěly lůžko do dvou týdnů po porodu.

Péče o dítě byla v zasetí zastaralých, neúčelných a hygienickým požadavkům vzdálených přežitků. Novorozeňata byla umývána nanejvýš obden a oblékána do značně složitých oblečení. Jejich růst měla podporovat zelená košilka. Hlavu jim pokrývala vlněná čepička, ozdobená korálky. Kojení trvalo obvykle 2 – 3 roky, což sice zabraňovalo novému otěhotnění, současně však dlouhá laktace velmi oslabovala matčin orga-

15 T. z Kosmowskich Krajewska: o. c., s. 135 – 138.

nismus. Vedle mateřského mléka dostávali už půlroční kojenci stejné pokrmy jako dospělí, což bylo příčinou jejich častých žaludečních a střevních katarů. Starší děti zůstávaly ponechány víceméně vlastnímu osudu. Sedávaly obvykle v harémech a poslouchaly tam vyprávění žen nebo si hrály nedostatečně oblečené a špinavé na dvoře a venku na ulici.

Na komplikovaném vývojovém stupni se udržovala léčba muslimek. Nemocné se sice dávaly léčit a ošetřovat od úřední lékařky, současně však přežívalo stále ještě také lidové léčitelství. Vedle předepsaných léků se proti nemocem používalo i nadále tradičních prostředků v podobě čajů, mastí a náplastí z různých léčivých bylin, ale také z česneku, konopí, okurek ap. K nemocným byli stále ještě zvaní hodžové, kteří pro ně připravovali zaříkávácí zapisy.

Krajewska informovala veřejnost o svém tuzlanském působení nejenom zveřejněním některých výročních zpráv, ale i formou nejrůznějších ústních projevů, o nichž se však zachovaly pouze torzovité údaje.

R. 1896 se např. zúčastnila mezinárodního ženského kongresu v Berlíně a ve sborníku materiálů z tohoto významného fora byl uveřejněn i její francouzský referát o zkušenostech z práce mezi tuzlanskými muslimkami. Na totéž téma proslovala krátce poté pozoruhodnou přednášku v Krakově, o níž přinesl obsáhlé zprávy krakovský tisk.¹⁶

16 *Expériences d'une Femme-Médecin à Dolnja Tuzla (Bosnie)*. In: *Der Internationale Frauenkongress für Frauenwerke und Frauenbestrebungen in Berlin 19. bis 26. September 1896. Eine Sammlung der auf dem Kongress gehaltenen Vorträge und Ansprachen*. Berlin

Okupační správa byla s výsledky lékařské činnosti Krajewské v Tuzle – podobně jako její kolegyně Keckové v Mostaru – nadmíru spokojena. Poprvé to bylo vyjádřeno v pasáži o úředních lékařkách v Bosně a Hercegovině, kterou citovala zpráva sarajevské zemské vlády pro účastníky mezinárodního kongresu pro hygienu a demografii v Budapešti r. 1894. Po druhé pak působení obou úředních lékařek kladně hodnotila manželka společného ministra financí V. Kállayová na valné hromadě budapešťského feministického spolku Maria-Dorothea.¹⁷

Proto se začali v Sarajevu poměrně záhy zabývat úvahami o vypsání konkursů na místa úředních lékařek v dalších dvou krajských městech v okupovaných zemích. Při této příležitosti byla Krajewska dotázána, zda by si nepřála být přeložena do hlavního města. Po návštěvě Sarajeva a zvláště po rozmluvě s L. Glückem, polským primářem kožního oddělení tamní zemské nemocnice, rozhodla se tuto nabídku přijmout.¹⁸

1897, s. 185 – 190 a k tomu rovněž Stodolnicki, W.: Międzynarodowy kongres kobiecy. Kuryer Codzienny 32, 1896, č. 260, s. 1 a č. 261, s. 1 – 2 a Zaleska, Z.: o. c., s. 88. Dále viz dopisy, které obdržela od profesora Z. Łaskowského (20. 1. 1897) a Z. Milkowské (5. 6. 1897) – APK, TD. O krakovské přednášce např. zprávy Kobiety w Bośni. Odczyt p. dra Teodory Krajewskiej. Dziennik Krakowski 28. 9. 1897, s. 4 a Kobiety w Bośni. Szkic społeczno-lekarski. Odczyt dra Teodory Krajewskiej. Nowa Reforma 28. 9. 1897, s. 3.

- 17 Szokolay, K.: Die sanitären Verhältnisse und Heilbäder Bosniens und der Hercegovina. Budapest 1894, s. 7 – 8 a Odczyt p. Vilmy de Kállay w Peszcie na temat lekarek w Bośni. Tygodnik Ilustrowany 1895, č. 18, s. 296, Z Bosny a Hercegoviny. Ženské listy 23, 1895, č. 6, s. 108 – 109 a Ženské lékařky v Bosně. Lada 7, 1895, č. 10, s. 78.
- 18 Leopold Glück (1854 – 1907) patřil ve své době k předním lékař-

Vyhledala si proto vhodnou nástupkyni ve své krajanice Olszewské, uvedla ji do úřadu v Tuzle a sama toto místo s pocitem určité nostalgie a lítosti opustila. Tím skončil i tuzlanský časový úsek jejího bosenského působení.

Působila pak jako úřední lékařka v Sarajevu od 1. října 1899 až do svého penzionování. Její tamní činnost nebyla pouhým pokračováním toho, co vykonala na předchozím pracovišti. Tuzla byla totiž až příliš provinční a její obyvatelé byli proti sarajevskému kraji mnohem konzervativnější. Na tuto skutečnost poukázala hned ve své první výroční zprávě, podle níž bylo postavení žen v hlavním městě okupovaných zemí v zámožných muslimských rodinách příznivé a muslimky pocházející ze středních vrstev a mnohdy i z řad městské chudiny vážily si svého zdraví a nechávaly se bez větších zábran léčit a ošetřovat.¹⁹

Statistické údaje ze Sarajeva z r. 1899 jsou ovšem s ročními výkazy z tuzlanského časového úseku nesrovnatelné, poněvadž se vztahovaly pouze k poslednímu čtvrtletí toho roku. Vytknout

ským odborníkům v okupovaných zemích a proslul bohatou publikační činností – srv. k tomu Konopka, S.: *Polska bibliografia lekarska dziewiętnastego wieku (1801 – 1900)*. 3. Warszawa 1976, s. 290 – 296. Krajewska se s ním seznámila na jedné z jeho služebních cest do Tuzly, kdy jej upozornila na výskyt lepry v okrese Vlasenica a obdržela za to od zemské vlády pochvalné uznání – ABH, ZV, čj. 34820/1/1898. Srv. k tomu rovněž Glück, L.: *Zur Kenntnis der Verbreitungsweise der Lepra*. *Wiener medicinische Wochenschrift* 53, 1903, č. 38, s. 1766 – 1771 a č. 39, s. 1831 – 1835.

19 ABH, ZMF, čj. 9241/B. H./1901.

případné sbody a rozdíly umožňuje teprve charakteristika léčby z následujících let.

Z celé klientely připadalo tehdy 68 % na dospělé a 32 % na dětské pacienty. Mezi dospělými přitom vzrostl počet žen až na 99 %, kdežto muži nebyli v některých letech statisticky vůbec vykazováni. Z konfesionálního hlediska byla dále posílena převaha muslimských pacientů a podle povolání živitele rodiny došlo v jejich skladbě k přesunu ve prospěch klientely z řad dělníků a nádeníků.²⁰

Zastoupení nemocí a zákroků v lékařské praxi zůstalo v podstatě nezměněno. Nejčastější byly i nadále skupiny nemocí zažívacího traktu a dále nemoci pohlavní, nervové, infekční, respirační, kožní, kardiovaskulární, smyslových orgánů a močového systému; z jednotlivých léčených chorob byly nejčetnější tuberkulóza, syfilis a skrofulóza. Případy ošetření i jejich pořadí byly v Sarajevu stejné jako v Tuzle, takže za chirurgickými zákroky následovaly gynekologické případy, tj. pomoc při porodech a v šestinedělí.²¹

Proti tuzlanskému bylo sarajevské působení nejenom delší, ale i podstatně namáhavější. Bylo třeba navštěvovat pacientky nejenom v zámožném centru Sarajeva, ale i v nejchudších domcích na těžce přístupných svazích Trebeviće a jiných okolních hor, bez ohledu na denní nebo roční dobu. Vedle metro-

20 Cit. publikace Das Sanitätswesen, s. 400 – 401 a Jahresbericht der Amtsärztin Dr. Teodora Krajewska in Sarajevo für das Jahr 1902. Wiener medicinische Wochenschrift 53, 1903, č. 38, s. 1780.

21 Cit. publikace Das Sanitätswesen, s. 402 – 403 a cit. Jahresbericht, s. 1780 – 1781.

pole patřila však do úředního obvodu i města a obce v celém sarajevském kraji a za mimořádných okolností i v krajích sousedních, které úřední lékařka objížděla při služebních cestách, plánovaných krajským úřadem s ročním předstihem a bez přihlédnutí na geografickou polohu, klimatické poměry a kulturní úroveň obyvatelstva.

Organizace služebních cest narážela na řadu překážek. V převážně hornatém terénu byla jednotlivá místa od sebe oddělena velkými vzdálenostmi, takže se ztrácelo mnoho času jejich objížděním; četná místa zůstávala nedostupná pro sněh a bláto, které dlouho na jaře a brzy na podzim způsobovaly neschůdnost. Prohlídky nebylo možno provádět na volném prostranství, nýbrž v uzavřených místnostech, kde se tlačila jedna pacientka na druhou. Špatnou situaci dále zhoršovala celková zaostalost muslimek, které nerozuměly lékařským pokynům, takže jim bylo třeba předvádět, jak, kdy a kolik léků měly užívat a vše stále a znovu opakovat.²²

Vyčerpávající lékařská služba v Sarajevu podstatně zhoršovala fyzický i psychický stav Krajewské. R. 1902 onemocněla komplikovaným střevním katarem a krátce nato dostala zimnici, takže musila nastoupit zdravotní dovolenou. O rok později ulehla s těžkou chřipkou. Její představený jí při této příležitosti vytkl, aby tak často nestonala, poněvadž to prý způsobovalo zemské vládě organizační problémy a příliš značná vydání. Jednotlivá onemocnění provázely i příznaky deprese, které měly horší následky, než vlastní fyzická zátěž jejího organismu.²³

22 Cit. Pamiętniki, s. 211 – 213 a Krajewska, T.: o. c. s. 165.

Projevy přechodné únavy však dovedla vždy překonat a po obnově sil se znovu vracela do své ambulance a k návštěvám pacientek, aby je vyrvala „z mroku zacofania, ciemnoty, przesady i trudu“.²⁴

Obětavostí a pracovním nadšením se stala opravdovým vzorem kolegyním, které byly jako úřední lékařky v jednotlivých krajských městech okupovaných zemí ustanovovány současně s ní nebo až po ní.

O činnosti Češky Keckové, která působila od začátku r. 1893 v hercegovském Mostaru, věděla, bližší přátelský ani služební styk s ní však nenavázala. V pamětech o ní zapsala jen letmou a stručnou zmínku, takže domněnka o jejich spolupráci zůstává hypotetická a není podložena žádnými důkazy.²⁵

Naproti tomu krajanku Olszewskou, která se stala její nástupkyní v Tuzle r. 1899 a vytrvala tam až do svého odchodu na penzi, stejně jako Srbku Rakićovou, která byla jmenována úřední lékařkou r. 1908 v Bihaću a později byla přeložena nejdříve do Banjaluky a nakonec do Mostaru, trpělivě zasvěcovala do služebních povinností a pomáhala jim překonávat všechny počáteční obtíže v jejich lékařské praxi.²⁶

23 ABH, ZV, čj. 78211/1/1902, 63945/1/1903 a 71741/1/1903 a cit. Pamietniki, s. 172 a Krajewska, T.: o. c., s. 138.

24 Cit. Pamietniki, s. 147 a Krajewska, T.: o. c., s. 120.

25 Tomáš, V.: Wspólpraca pierwszych polskich i czeskich lekarek. Archiwum Historii Medycyny 26, 1963, č. 3 – 4, s. 281 – 283.

26 Stala se iniciátorkou společně opakovaných žádostí, které v letech 1900 – 1912 požadovaly zařazení úředních lékařek do stejných platových tříd s obvodními, respektive s okresními lékaři – srov. dřívější text na s. 17.

Podobně jako v tuzlanském časovém úseku vyvíjela Krajevská také zdravotněvýchovnou činnost, kterou však po přechodu do Sarajeva přizpůsobila tamní situaci. Když obdržela oprávnění vyučovat hygieně na státních a soukromých dívčích školách, začala tuto činnost uplatňovat přímo v pedagogickém procesu.

Od školního roku 1899/1900 působila na sarajevské vyšší dívčí škole, kde byl její učební předmět zařazen do 5. třídy. Když si osvojila terminologii a předstoupila poprvé před své žákyně, zahájila vyučování omluvou, že jako cizinka se bude možná dopouštět různých jazykových chyb. Byla však ujištěna, že ovládala srbocharvátštinu velmi dobře. Od této úvodní příhody měla k žákyním neobyčejně srdečný vztah, což se pak projevovalo postupným dosahováním vynikajících pedagogických výsledků.²⁷

Hygieně vyučovala také na ženském učitelském ústavu v Sarajevu a později i na tamních soukromých školách, jakými byly dívčí škola Ústavu sv. Josefa nebo islámská ženská škola.

Prospěšná byla i národněpolitická a kulturní práce Krajevské mezi polskými krajany v Sarajevu, kde aktivně pracovala ve spolku Klub Polski, pořádala přednášky na nejrůznější kulturní témata, vyučovala polské děti jejich mateřštině ap.²⁸

27 Cit. Pamiętniki, s. 142 – 143 a Krajewska, T.: o. c., s. 117 – 118. O organizaci sarajevského školství srov. Pejanović, Dj.: Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovine od početka do 1941. godine. Sarajevo 1953 a Papić, M.: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije. Sarajevo 1972.

28 Š. p. dr. Teodora Krajewska. Wspomnienie pośmiertne. Przegląd

Po rozpadu habsburské monarchie přešla do služeb mladého jugoslávského státu a 5. března 1919 složila novou služební přísahu. Funkci úřední lékařky v Sarajevu však mohla zastávat pouze do r. 1922, kdy byla pro zhoršující se oční chorobu penzionována. Po krátkém působení v sarajevské protituberkulózní poradně se vrátila do Varšavy, kde také 5. září 1935 zemřela.²⁹

Během svého bosenského působení se Krajewska vyznamenala při potírání epidemií a zvláště pak odborným výzkumem některých chorob, charakteristických v jejích úředních obvodech. Proto je věnována tomuto záslužnému úseku její činnosti v následujícím textu samostatná pozornost.

Krátce po jejích příchodech na obě nová působiště objevily se v tamních úředních obvodech hromadné nakažlivé nemoci: v Tuzle epidemie cholery a v Sarajevu epidemie neštovic.

Cholera měla tehdy svá ohniska v Derventu mezi dělníky na stavbě železnice Dol. Vakuf – Jajce a dále v Brčce, odkud v krátké době zachvátila osm okresů tuzlanského kraje a řádila tam od konce září r. 1893 do počátku ledna 1894. Krajewska byla přidělena k epidemiologické službě v tuzlanské nemocnici a kromě toho zjišťovala jako členka zdravotně-policejní komise výskyt této nemoci mezi muslimskými ženami a dětmi. Za činnost při potírání cholery obdržela zvláštní peněžitou odměnu.³⁰

Polsko-Jugosłowiański 2, 1935, č. 9, s. 7 – 8.

29 Ib. a rovněž Prášek, B.: Dr. Teodora Krajewska. Liječnički vjesnik 57, 1935, č. 10, s. 459.

30 Společné ministerstvo financí ve Vídni zemské vládě v Sarajevu (20.

Neštovice byly v okupovaných zemích na denním pořádku od nepaměti, i když se jejich šíření podařilo rakousko-uherským zdravotním orgánům podstatně zpomalit. Koncem r. 1899 však tato nakažlivá choroba propukla znovu hromadným způsobem a Krajewské bylo nařízeno vyšetřovat její výskyt ve zvlášť ohroženém travnickém kraji a navrhnout protiepidie-miologická opatření. V červnu r. 1900 navštívila okres Žepče a zjistila tam celkem 31 nakažených muslimek, ačkoliv bylo z jednotlivých obcí hlášeno pouze 7 případů onemocnění. Po-dobné rozpory mezi skutečným a hlášeným stavem nacházela i při dalších služebních cestách do tohoto kraje, když tam v září téhož roku postupně navštívila okresy Travnik, Jajce, Varcar-Vakuf, Zenica a Žepče, v květnu r. 1901 okresy Bugojno, Glamoč, Livno, Žepče a Županjač a v říjnu téhož roku expozitury Donji Vakuf a Gornji Vakuf.³¹

Na základě zkušeností ze služebních cest do travnického kraje, kde podléhaly nákaze především muslimky ze zaostalých obcí, v nichž neměly příležitost k lékařskému ošetření, vymínila si provést ochranné profylaktické očkování a revaccinaci.

4. 1894) – ABH, ZMF, čj. 4356/B. H./1894. Srov. k tomu rovněž Die Cholera in Bosnien im Jahre 1893. Wien 1895 a průběžné zpravodajství Cholera-Nachrichten und Massnahmen. Österreichischen Sanitätswesen 5, 1893, č. 39, s. 415 – 416, č. 40, s. 444, č. 41, s. 462, č. 42, s. 487, č. 44, s. 517 – 518, č. 45, s. 531, č. 46, s. 545, č. 47, s. 560, č. 48, s. 569, č. 50, s. 588 a č. 52, s. 609. O choleře napsal fejeton také L. Kuba, jemuž epidemie překazila návštěvu Tuzly a sbírání písni v tamním kraji – Kuba, L.: Čtení o Bosně a Hercegovině. Praha 1937, s. 125 – 128 a týž: Cesty za slovanskou písni. 1885 – 1929. Praha 1953, s. 533 – 536.

31 ABH, ZMF, čj. 3269/B. H./1902.

Ve vlastním úředním obvodu se zhostila tohoto zajímavého, ale přetěžkého úkolu částečně sama, když r. 1902 navštívila na přelomu ledna a února okres Visoko, koncem února okres Visoko a expozituru Vareš, v březnu okres Fojnica a expozituru Vareš. Při služebních cestách dojížděla vlakem do Visoka a Varešu nebo drožkou do Fojnice a odtud se vypravovala koňmo nebo pěšky do okolních obcí. V dubnu a v červnu r. 1902 zakončila pak očkovací akci na několika místech v metropoli. Tímto způsobem provedla očkování 1473 muslimských žen a dívek na venkově a 1439 v Sarajevu, takže celkem očkovala v první polovině r. 1902 2912 osob.³²

Mezi metabolickými nemocemi zaujímala zvláštní místo osteomalacie, která nebyla do příchodu Krajewské v Bosně mezi muslimkami zjištěna ani popsána. Lékaři-muži se s tímto onemocněním nesetkali: mohli vstoupit do harému jedině tehdy, když tam byl přítomen kučni starešina (otec, bratr nebo manžel jako nejstarší mužský člen rodiny a domácnosti), a prohlídku prováděli vždy nedokonale, poněvadž pacientky zůstávaly oblečeny a se zahalenými tvářemi, někdy byly dokonce distancovány. Za těchto okolností získala možnost k přesnému určení diagnózy teprve lékařka-žena, která měla volný a bezprostřední přístup k muslimkám a mohla rozpoznat jejich zdravotní stav a jednotlivé choroby, mj. též osteomalacii.

32 Cit. Pamětníci, s. 149 – 150, Krajewska, T.: o. c., s. 121 – 122 a Jahresbericht der Amtsärztin dr. Teodora Krajewska in Sarajevo für das Jahr 1902. Wiener medicinische Wochenschrift 53, 1903, č. 41, s. 1927.

Krajewska využila této příležitosti nejenom k léčení, ale i k odbornému výzkumu, jehož překvapivé výsledky zveřejnila sdělením na 2. porodnickém a gynekologickém kongresu r. 1896 v Ženevě, odbornou statí ve známém periodiku Wiener medicinische Wochenschrift a referátem na 16. mezinárodním lékařském kongresu r. 1909 v Budapešti.³³

Nejprve popsala 11 případů a později 50 případů osteomalacie v tuzlanském kraji, nakonec pak zobecnila všechny případy tohoto onemocnění, které zjistila za svého působení v krajích Tuzla, Travnik a Sarajevo.

Podle tohoto výzkumu objevovala se osteomalacie endemicky v hornatých oblastech, zatím co v rovinách a pahorkatinách byl její výskyt sporadický. V tuzlanském kraji konstatovala většinu případů v jeho jižních hornatých okresech Vlasenica, Kladanj, Zvornik a Srebrenica, kdežto málo případů lokalizovala do středních a severozápadních okresů Grača-

33 Congrès périodique international de gynécologie et d'obstétrique. 2e session, Genève, Septembre 1896. Genève 1897 a Mucha, J.: Ze zjazdu międzynarodowego giniekologów w Genewie. Kronika Lekarska 17, 1896, č. 24, s. 1078 – 1085. Krajewska, T.: Osteomalacie in Bosnien. Kreis Donja Tuzla. Wiener medicinische Wochenschrift 50, 1900, č. 38, s. 1786 – 1787, č. 39, s. 1824 – 1827, č. 40, s. 1893 – 1895, č. 41 s. 1930 – 1935, č. 42, s. 1982 – 1986, č. 43, s. 2022 – 2024, č. 44, s. 2074 – 2078 a č. 45, s. 2134 – 2138 a Piotrowski, F.: Krajewska – Rozmiękczenie kości w Bośni. Nowiny Lekarskie 12, 1900, č. 3, s. 193. XVIe Congrès international de médecine. Budapest, Aout-Septembre 1909. Budapest 1909 a k tomu rovněž Zembranski, L.: Wybitne lekarki polskie na przełomie XIX wieku. Wiadomości Lekarskie 7, 1954, č. 5, s. 313 – 316 a Haluszka, J.: Początki kariery naukowej lekarek polskich. Przegląd Lekarski 24, 1968, č. 7, s. 614.

nica, Modrić, Maglaj a Gradačac; v severovýchodním rovinnatém okrese Bjelina a v expozituře Bosanski Šamac vyskytovaly se případy jen ojediněle a v okresech Tuzla a Brčka dokonce vůbec chyběly.

Na základě tohoto rozmístění se Krajewska původně domnívala, že etiologie choroby souvisela s přírodními poměry. Tento výklad však později opustila, neboť v horopisu střední a jižní části tuzlanského kraje nebylo podstatných rozdílů. Navíc by při platnosti této hypotézy musily v horách trpět osteomalacií všechny ženy. Jestliže tomu tak nebylo, začala pátrat po příčinách nemoci v jiných skutečnostech.

Výhradní výskyt osteomalacie mezi muslimkami, a to převážně v jejich nejchudších a nejzaostalejších vrstvách, vedl ke zkoumání jednotlivých zvláštností ve způsobu života, které podstatně odlišovaly muslimské a křesťanské obyvatelstvo. Na rozdíl od pravoslavných a katolických žen vyznačovaly se muslimky slabým organismem. Vdávaly se velmi mladé, mnohdy ještě předtím, než měli menstruaci. Jejich manželství provázela přemírný sexuální styk, četné porody a dlouhá laktace. Většinu dne prodlévaly v nevětraných a vlhkých místnostech v malých domcích, postavených na severních úbočích nebo v údolích hor, kam pronikalo slunce pouze z jedné strany a na velmi krátkou dobu. Zámožné muslimky nepracovaly vůbec a chudé se zabývaly jen domácími pracemi, při kterých seděly na zemi nebo dřepěly na bobku. Ve všech těchto skutečnostech bylo možno hledat původ osteomalacie.

Podle popisu jednotlivých případů charakterizovaly toto onemocnění trofické poruchy a desasimilace chrupavčitých kostí. Choroba pozvolna zasahovala pánev, ale také páteř a žebra, kde byly působením tlaku, tahu a zdvihu vyvolávány různé

morfologické změny. Těžká osteomalacie vedla k marasmu, který nejžalostněji vystihovala slova jedné pacientky: „Nisam ni živa, ni mrtva.“

Při terapii používala Krajewska fosforových preparátů, s nimiž dosahovala příznivých výsledků u lehčích případů a urychlovala konzolidaci těžších případů onemocnění. Předběžnou ochranu před osteomalácií viděla v osvobození muslimek z jejich otrockého sociálního postavení a ve změně celkového způsobu jejich života, hygieny a mravů a zvyků.

Pozoruhodné byly i dílčí výsledky jejího výzkumu syfilidy, k němuž dal podnět polský primář zemské nemocnice v Sarajevu L. Glück. V sarajevském kraji řádila tato chronická infekční choroba, známá mezi místním obyvatelstvem pod jménem frenga nebo frenjak, ve všech okresech, endemický charakter měla v metropoli a v okresech Visoko a Rogatica.

Služební cesty, při kterých byly opakovaně prováděny prohlídky muslimek a vyšetřován mezi nimi výskyt syfilidy, podnikla úřední lékařka r. 1902 v červnu do okresů Fojnica a Visoko, v červenci do okresů Rogatica a Višegrad a v listopadu znovu do okresu Višegrad, dále pak v březnu r. 1903 do expozitury Goražda, v září r. 1905 do expozitury Kreševo, v březnu r. 1907 do okresu Višegrad a expozitury Rudo atd.³⁴

Při prohlídkách konstatovala velké rozšíření choroby následkem porušování základních hygienických zásad a upozorňovala zvláště na pití vody z jednoho ibriku, které vedlo k rozšíření nákazy mnohdy na celou rodinu. Rozdílly byly přítom mezi

34 Cit. Pamětníki, s. 168 – 172 a Krajewska, T.: o. c., s. 135 – 138.

obyvatelstvem chudého a zaostalého venkova, které se chovalo k onemocnění zcela lhostejně a netečně, a relativně lépe situovanými Sarajevany, kteří označovali syfilidu slovy pogana bolest (zlá nemoc) a měli se před ní na pozoru.

Výsledky tohoto odborného výzkumu nebyly zveřejněny a zůstaly zaznamenány pouze okrajově ve výročních zprávách o úřední činnosti. Totéž platilo v podstatě i o odborném výzkumu tuberkulózy, jehož vyhodnocení bylo provedeno teprve až v souvislosti s vyšetřovací činností v sarajevské protituberkulózní poradně v letech 1923 – 1925.³⁵

Krajewska patří k první generaci polských lékařek, které se úspěšně uplatnily za hranicemi své vlasti. Působila od r. 1893 v Tuzle a od r. 1899 v Sarajevu a v obou místech přispěla ke zlepšení zdravotních poměrů zvláště mezi muslimkami. Vedle lékařské a zdravotněvýchovné činnosti, během níž měla možnost detailně poznat způsob života tamního obyvatelstva, věnovala se odbornému výzkumu do té doby v Bosně nepopsané osteomalacie a také dalších chorob. Dosaženými pracovními výsledky se postupně stávala vedoucí osobností mezi všemi úředními lékařkami v okupovaných zemích. U svých pacientek se těšila všeobecné úctě a vážnosti. Byla oblíbena mezi svými kolegy v úřadě a uznávána i v odborných a vědeckých kruzích. Z údajů o její aktivitě, skrytých v několika tištěných pramenech, v nedávno publikovaných pamětech a zejména pak v úředních aktech, jsme se pokusili vyzvednout alespoň ty nejdůležitější.

35 Krajewska, T.: O tuberkulozi u Sarajevu. Glasnik Centralnog higijenskog zavoda 2, 1927, č. 1 – 3, s. 105 – 128.

Jadwiga Olszewska

Olszewska se narodila 10. dubna 1855 v obci Kurzawka u Sławatycz. Po maturitě na gymnáziu ve Varšavě r. 1873 začala navštěvovat právě otevřené kursy školených akušerek v Petrohradě, které však nedokončila a přešla do Paříže, kde v té době studovalo medicínu poměrně dost Poláků z ruského záboru. Tam se provdala za Bartłomieje Boldireffa a r. 1883 se jí narodil syn Włodzimierz. Manželství však nebylo šťastné a zakrátko ztroskotalo. Odvezla proto své dítě na výchovu k polským příbuzným, vrátila se do Paříže a pod původním rodným jménem se dala zapsat na tamní lékařskou fakultu, kterou r. 1894 zakončila disertační prací „*Contribution à l'étude clinique de la myocardie typhoidique l'enfant*“.¹

Po promoci se zajímala o úřad bosenské lékařky, společné ministerstvo financí ve Vídni jí však tehdy oznámilo, že na její umístění nereflektuje. Odjela proto do srbského Požarevcu, kde působila jako asistentka v tamní krajské nemocnici. Současně usilovala o získání soukromé lékařské praxe. Když se

1 Po Angličance E. Garrett-Andersonové, která promovala v Paříži už v r. 1870, byla Olszewska v pořadí na stodruhém místě mezi absolventkami lékařské fakulty pařížské univerzity – Fontages, H.: *Les femmes docteurs en médecine dans tous les pays*. Paris 1901, s. 90. O účasti žen na medicínských studiích v Petrohradě a v Paříži srov. mj. i dobovou polskou literaturu – M. G.: *Kursy lekarskie dla kobiet*. Prawda 6, 1886, č. 13, s. 149 – 150, *Lekarki w Rosji*. Wędrowiec 25, 1887, č. 36, s. 434 a *Nowiny paryzkie: Kobiety lekarki w Paryżu*. Bluszcz 21, 1886, č. 18, s. 143. Údaje o manželství Olszewské zjistil a ochotně mi sdělil dr Piotr Szarejko.

však přesvědčila o marnosti svého úsilí, přihlásila se do konkursu na uvolněné místo úřední lékařky v Tuzle.²

Osobními intervencemi u společného ministra financí ve Vídni se Krajewska přičinila o to, že v konkursním řízení dostala její krajanka a zanedlouho i osobní přítelkyně přednost před jinými uchazečkami.³ Bylo jen třeba urychleně dosáhnout rakousko-uherského státního občanství, které podmiňovalo vstup do zemských služeb v okupovaných zemích. Výměr o eventuálním jmenování byl totiž intimován teprve 10. března 1899, takže nezbývalo jiné řešení, než se okamžitě vypravit do Krakova a vymáhat tam kladné vyřízení podané žádosti. Jakmile toho bylo dosaženo, obdržela Olszewska jmenování úřední lékařkou v Tuzle s datem 24. května 1899.⁴

-
- 2 ABH, ZMF, čj. 9736 a 12712/B. H./1898. Pamiętniki dr Teodory Krajewskiej z lat 1893 – 1909, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, sign. 13161/III a Krajewska, T.: o. c., s. 106 nesprávně uvádějí, že Olszewska před příchodem do Tuzly sloužila v srbské Loznici. Omylů se dopustily rovněž Lipińska, M.: *Kobieta i rozwój nauk lekarskich*. Warszawa 1932, s. 270, podle které Olszewska praktikovala dlouhá léta v Sofii, a Prašek-Calczyńska, B.: *Dr. Teodora Krajewska pierwsza lekarka w Bośni*. Archiwum Historii Medycyny 24, 1961, č. 4, s. 419 – 426, která uvádí, že Olszewska působila ve Zvorniku a odtud r. 1901 přešla do Tuzly.
 - 3 ABH, ZMF, čj. 12590/B. H./1897 a 12712/B. H./1898. Uchazečkami byly Holanďanka A. H. Jacobsová, moravská Židovka G. Kuhnová a Ruska E. Pasternaková. O holandské lékařce srov. *Facts and Figures about Dutch Women in Medicine*. Journal of the American Medical Women's Association 13, 1958, 6, s. 251 – 253 a zejména Pereira – d'Oliveira, E.: *Vrouwen feministen die van genezen wisten. Over de vrouwelijke arts in Nederland*. Amsterdam 1973, s. 11 – 25.
 - 4 ABH, ZV, čj. 72459/I/1899 a 102018/I/99. Rovněž Hof- und Staats-

Jako provizorní úřední lékařka nastoupila do úřadu po složení služební přísahy 21. června 1899 a definitivy dosáhla po dvouleté službě 25. června 1901.⁵

Základní roční plat jí byl zvýšen z původních 1 000 zl. r. č. s platností od 1. ledna 1912 na 2 800 K. Po žádosti, kterou podala spolu se svými kolegyněmi Krajewskou a Rakićovou, byla dekretem z 11. dubna 1913 zařazena do deváté třídy, kde jí náležel roční plat po devíti letech služby ve výši 2 800 K a po šestnácti letech služby ve výši 3 000 K.⁶

Celkově však žila Olszewska neobyčejně skromně, neboť značnou část jejích příjmů odčerpávaly příspěvky na výchovu a později na studium jejího syna ve Varšavě. Vyplývá to ostatně z jejích pravidelných žádostí o vyplácení záloh, které podávala každoročně před nástupy na dovolené.⁷

Byla všestranně vzdělaná a vynikala širokým kulturním rozhledem. Měla nepochybné literární nadání, které uplatňovala při spolupráci s redakcemi varšavských a krakowských časopisů. Fenomenální byly také její znalosti jazykové. Kromě mateřštiny ovládala slovem i písmem také ruský a francouzský jazyk a plynule hovořila srbocharvátsky, německy a italsky.⁸

handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1900. Wien 1900, s. 1044 a Magyarország tisztí czím-és névtára. 1900. Budapest 1900, s. 856.

5 ABH, ZV, 102018/I/1899 a 190398/I/1901.

6 *Ib.*, čj. 282518/I/1911, 144949/1912 a 2268/Präs/1913.

7 Vormerkblatt für Dr. Hedwig Olszewska. In: Dienst- und Qualifications-Tabelle der Dr. Hedwig Olszewska – ABH, ZSD.

8 Klemensiewiczova, J. z Sikorskich: Przebojem ku wiedzy. Wspomnienia jednej z pierwszych studentek krakowskich z XIX wieku.

Neobyčejně rychle se sblížila s Krajewskou, která na ni ve svých pamětech vzpomínala jako na zcela zvláštní osobnost, jež sice vypadala poněkud bohémsky, zato ale upoutávala celkovou svou fyziognomií, prozrazující vysokou přirozenou inteligenci.⁹

Její předchůdkyně ji také zasvětila do lékařské služby a pomohla jí navázat kontakty se svými přáteli v místních muslimských rodinách i mezi ojedinělými polskými krajany. Díky této pomoci byla zcela nenásilně uvedena do svého úřadu a pokračovala tak plynule v činnosti Krajewské, s níž po dobu jednoho měsíce vykonávala společné návštěvy u místní klientely a dokonce i služební cesty do některých okresních měst.¹⁰

V plném rozsahu rozvinula svou působnost v r. 1900, o čemž vypracovala svou první úplnou výroční zprávu a umožnila tak jejím prostřednictvím konkretizovat představy o náplni a rozsahu své činnosti.¹¹

Z nemocí se vyskytovala v její lékařské praxi nejčastěji syfilis, jejichž případů zjistila v okrese Maglaj 168, kdežto v ostatních okresech bylo tohoto onemocnění nepoměrně méně. Maglajský okresní úřad dostal totiž příkaz k intenzivnímu potírání této nakažlivé choroby, na základě čehož tam musila vykonávat

Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 310 se zmiňuje o spolupráci Olszewské s týdeníkem *Promyk*. Olszewska však publikovala své příspěvky rovněž v časopisech *Wieczory Rodzinne*, *Prawo Ludu*, *Prawda a Izraelita*.

9 Cít. *Pamiętniki*, s. 127 a Krajewska, T.: o. c., s. 106 – 107.

10 ABH, ZMF, č. 5595/B. H./1899.

11 ABH, ZV, č. 36598/I/1901.

od února v každém měsíci služební cestu a prohlížet všechny nemocné. Naproti tomu pro pacientky z ostatních okresů byla k prohlídkám určena pouze dvě sběrná místa: v Bradarići pro muslimské a katolické obce na levém břehu řeky Bosny a v Bočině pro pravoslavné obce na pravém břehu.

K dalším nejčastnějším chorobám patřily skupiny nemocí metabolických a nemocí zažívacího traktu, které se vyskytovaly výlučně mezi muslimkami a etiologicky souvisely se zvláštnostmi jejich celkového způsobu života. Z ostatních chorob se často nacházela skupina pohlavních nemocí, jimiž trpělo mezi muslimskou klientelou pouze 5 žen v Tuzle a 2 v Maglaji; zjištěný podíl však zřejmě podhodnocoval skutečný stav, neboť muslimky podle zprávy Olszewské přistupovaly ke gynekologickým prohlídkám stále jen s velkým ostychem.

Koncem r. 1899 propukla v okupovaných zemích neštovicová epidemie, která zachvátila v tuzlanském kraji především okres Bjelinu, kam také z nařízení krajského úřadu podnikla zvláštní služební cestu za účelem vyšetření výskytu této choroby především mezi muslimkami. Podobně jako její kolegyně Krajevská uskutečnila pak ve svém úředním obvodu rozsáhlou očkovací akci proti neštovicím: z 872 očkovaných žen a dětí připadla více než polovina na okres Tuzla, po němž pak následovaly okresy Bjelina, Brčka a Gračanica.

Vedle přehledu o výsledcích své lékařské činnosti shromáždila Olszewská ve výroční zprávě také několik cenných údajů o životním způsobu muslimského obyvatelstva.

Pod jakoukoliv kritiku byly především bytové poměry. Obytné domy měly převážně nízké a malé místnosti, které zůstávaly mezi sebou nepropojeny a vcházelo se do nich dveřmi z předsíňe nebo přímo ze zápraží. Nebylo tam téměř žádné bytové

zařzení, takže mnohočlenné rodiny vysedávaly nebo dřepěly jen na koberecích a dospělí přitom stále popíjeli silnou černou kávu, hodně kouřili a odplivávali. Větrání v těchto všeobecně těsných místnostech, které bývaly v zimě přetopeny, se provádělo pouze otevíráním dveří při vcházení a vycházení domácích obyvatel a hostů. Na opakovanou pozornost, že zkažený vzduch má škodlivé účinky na zdraví, pokyvovali všichni hlavami a vyslovovali souhlas slovy: „Tako je, tako je!“; nikdo však nevstal, aby otevřel malé okénko a vyvětral, stěžovala si Olszewska.

Velmi často docházelo i k porušování základních zásad hygieny a čistoty. Prádlo nosily muslimky propocené a špinavé, neboť je neměly ve zvyku vyměňovat ani práť. Kromě rituálního omývání rukou a nohou, které bylo nedůkladné a z hlediska hygieny proto téměř bezcenné, jinou očistu vodou neprováděly. Koupání s použitím mýdla bylo zhora neznámé. Marně jim radila, aby si opatřily vanu nebo jinou nádobu a zkusily se v ní vykoupat.

Hotový děs vyvolával u Olszewské ibrik, z něhož pila nejenom celá rodina a domácí čeleď, ale také všichni příchozí, včetně tuláků a žebráků. Uvědomovala si, co takové pití vody z jediné nádoby znamenalo pro šíření infekčních nemocí, a proto sváděla s jeho všeobecným užíváním neustálý, bohužel však bezvýsledný boj.

Své děti kojily muslimky někdy až 3 – 4 roky, současně jim však brzy začaly dávat stejnou potravu, jako dospělým. Chléb a ostatní jídla byla pro svou těžkou stravitelnost příčinou častých zažívacích poruch a neobyčejně vysoké úmrtnosti dětí, což však rodiče přijímali s naprosto netečnými slovy: „Tak hoće bog!“

Územní struktura klientely svědčila o tom, že její působnost jako úřední lékařky se neomezovala jenom na sídlo úřadu a jeho bezprostřední okolí, ale uplatňovala se také na venkově. Podle výročních zpráv léčila a ošetřovala r. 1900 celkem 808 pacientů (289 z Tuzly a 519 z okresů) a r. 1905 celkem 867 pacientů (520 z Tuzly a 347 z okresů).¹²

Svou činnost vykonávala Olszewska jako úřední lékařka i po rozpadu habsburské monarchie. Když složila 1. března 1919 novou přísahu, vstoupila do služeb mladého jugoslávského státu a od 1. ledna 1923 jí byl upraven základní roční plat na 3 800 din. Po penzionování žila pak ve svém působišti neobyčejně skromně a 28. února 1932 tam v tichosti také zemřela. Neměla žádné jmění, takže její přátelé musili mezi sebou vykonat poněžitou sbírku a hradit tak její prosté pohřbení na hřbitově Borić v Tuzle.¹³ Patřila ke generaci polských lékařek, jimž nepřijeň poměrů nedovolovala uplatnit se ve své vlasti. Musila proto působit v bosenské Tuzle, kde vykonala mnoho prospěšného pro zlepšení zdravotní situace tamní muslimské klientely.

12 Ib. a rovněž čj. 102151/1/1906.

13 Rkt. župski ured Tuzla, Knjiga umrlih, broj 7/32, s. 384. Rovněž Azabagić, S.: Sto godina zdravstvene službe u Tuzli. Acta Medica Saliniana 1974, č. 2, s. 5 – 20, který však nesprávně uvádí, že zemřela v zimě r. 1934.

2. Obsazování úřadů lékařek v Banjaluce, Travniku a v Bihaću

Od přelomu století zemská vláda v Sarajevu postupně zřizovala úřady lékařek také v ostatních krajských městech v Bosně a Hercegovině. V Banjaluce, Travniku a v Bihaću byly jmenovány provizorně a definitivně mladé absolventky lékařského studia, které vzděláním názory a způsobem života patřily k nové generaci a stále výrazněji se odlišovaly od svých českých a polských předchůdkyň.

Úřad lékařky v Banjaluce byl nejprve obsazen Giselou Kuhnovou, která se narodila 22. ledna 1867 v Drnovicích na Moravě. Pocházela ze židovské rodiny důstojníka a správce statku Rosenfelda-Rody. Ve dvaceti letech se provdala za společníka významné soukenické továrny v Brně. Po vystoupení Jindřicha Kuhna z firmy a uvolnění jeho rozsáhlého majetku přestěhovala se s manželem do Curychu; tam jako privatistka maturovala a v letním semestru 1893 vstoupila na lékařskou fakultu, kde ukončila studia 12. dubna 1898 disertační prací „Über tracheitis membranacea“.¹

Po promoci pracovala krátce jako lékařka v nemocenské pokladně v Remscheidu u Kolína n. Rýnem, kde však musila po ročním působení přerušit zaměstnání, neboť tamní zákony nedovolovaly, aby bylo takové místo definitivně přiděleno ženě.²

1 ABH, ZMF, čj. 10450/B. H./1900 a ZVS, čj. 134951/I/1900. Rovněž Dienst- und Qualifications-Tabelle der Dr. Gisela Kuhn, geb. Rosenfeld-Roda – ABH, ZSD.

2 ABH, ZMF, čj. 2186, 3427 a 3787/B. H./1899.

Kuhnová, která ovládala slovem i písmem němčinu a češtinu, plynule hovořila francouzsky a rozuměla rovněž anglickému a srbocharvátskému jazyku, přihlásila se do konkursu na místo úřední lékařky v Bosně a Hercegovině. Při posuzování její žádosti se zvažovalo její možné umístění v Banjaluce, respektive v Tuzle, to však jen pro případ, že by jiná uchazečka o toto místo, Olszewska, nezískala ve stanoveném termínu rakouské nebo uherské občanství.³

Taková situace však nenastala, a Kuhnová proto obdržela 24. května 1899 jmenovací dekret na místo provizorní úřední lékařky v Banjaluce. Po příjezdu na nové působiště složila 9. července 1899 služební přísahu a téhož dne zahájila lékařskou praxi, kterou vykonávala po dobu jednoho roku.⁴

Za toto poměrně krátké období léčila a ošetřila nezvykle vysoký počet pacientů, z nichž bylo 16 mužů, 936 žen a 479 dětí. Z tohoto celkového množství připadalo podle náboženského vyznání 46,2 % na muslimy, 30,3 % na pravoslavné a 19,6 % na katolíky. Nejčastěji léčenými chorobami byly infekční nemoci a choroby zažívacího traktu, po nichž pak následovaly nemoci pohlavní, metabolické, respirační atd. Z případů ošetření byly nejčetnější chirurgické zákroky.⁵

3 ABH, ZVS, čj. 52815/1/1899.

4 Ib., čj. 72459, 91643 a 110575/1/1899. Rovněž Hof- und Staats- handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1900. Wien 1900, s. 1044 a Magyarország tiszti cím-és névtára. 1900. Budapest 1900, s. 855.

5 Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina 1878 – 1901. Sarajevo 1903, s. 400 – 401.

Během jednorozčného působení v Banjaluce se rozvedla, byla pokřtěna podle české patronky a vrátila se ke svému dívčímu příjmení. Po přestupu na katolickou víru provdala se jako Gisela-Ludmila Rosenfeldová za zdravotního radu a obvodního lékaře W. Januszewského a otevřela si soukromou ordinaci.⁶

Krajský úřad neměl důvody k opětnému obsazení takto uvolněného místa, poněvadž Januszewska zastávala jako ženská lékařka nejenom lékařskou, ale také chudinskou praxi. Podle potřeby byla úředně nasazována při očkování, při zjišťování syfilidy i k další činnosti mezi ženskou klientelou. Dne 20. března 1903 si dokonce otevřela v banjalucké muslimské čtvrti Gornji Seher ambulanci, na kterou jí zemská vláda v Sarajevu poskytovala remuneraci a městské zastupitelstvo roční služné ve výši 800 K, z čehož připadalo 600 K na plat a 200 K na výdaje za používání fiakru. R. 1905 ambulantně vyšetřila 1605 pacientek a 920 pacientek navštívila v bytech (660 v Banjaluce, 194 v Nazarethu a 136 ve Slatině). Tuto praxi, která v mnohém připomínala působnost úřední lékařky, vykonávala až do konce první poloviny r. 1912, kdy se s manželem přestěhovala do Štýrského Hradce.⁷

6 ABH, ZMF, čj. 10450/B. H./1900 a ZVS, čj. 134951/I/1900. Rovněž Qualifications-Vormerke. In: Dienst- und Qualifications-Tabelle, cit. v odkazu 1.

7 ABH, ZMF, čj. 1632/B. H./1903, 8201/B. H./1906 a 13291/B. H./1912. Po nostrifikaci švýcarského diplomu a ovdovění vykonávala nemocniční službu ve Štýrském Hradci – Eggenbergu a pak byla praktickou lékařkou. V r. 1929 obdržela titul zdravotního radu. Zemřela 2. března 1943 v koncentračním táboře v Terezíně – srov. k tomu Österreichische Medizinerinnen in der Schweiz. In: Heindl,

Projektem dalšího úřadu lékařky se zabývala sarajevská zemská vláda od konce r. 1900: při volbě jeho sídla se rozhodovala mezi dvěma krajskými městy a při výběru uchazečky zvažovala několik přihlášek do vypsaného konkursu.

Z krajských měst připadal v úvahu nejdříve Bihać jako nejpotřebnější místo ke zřízení nové instituce, později však byla dána jednoznačně přednost Travniku. Ke změně výroku dala podnět Krajewska, když vykonala v červnu r. 1901 služební cesty do okresů Bugojno, Prozor, Glamoč, Županjac a Žepče a v říjnu téhož roku do expozitur Gornji a Donji Vakuf. Navzdory krátké přítomnosti zjistila v této oblasti travnického kraje celkem 481 nemocných žen, z toho 309 muslimek, což vedlo k návrhu, aby byla nová úřední lékařka ustanovena pro tento kraj a odtud aby v případě nutnosti působila i v jižních částech sousedního kraje bihaćského.⁸

Pro funkci byla zpočátku vyhlédnuta Carola Meyer-Milobarová, která do té doby praktikovala v zemské nemocnici v Sarajevu a počátkem r. 1902 požádala o dvouměsíční neplacenou dovolenou, jíž chtěla využít k doplnění vzdělání na berlínských gynekologických a porodnických klinikách. Podání žádosti zdůvodňovala očekávaným ustanovením na připravované místo úřední lékařky a předpokládaným působením na venkově. Vedení sarajevské zemské nemocnice však tento požadavek proti všemu očekávání zamítlo a poskytlo k němu nelichotivé vyjádření, podle kterého žadatelka posuzovala

W., Tichy, M. (Hg.): *Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück, Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*. Wien 1990, s. 217.

8 Ib., čj. 3269/B. H./1902. Viz též dřívější text na s. 89.

všechno z vysoce akademického hlediska, nezajímala se o poměry domácího obyvatelstva a neovládala místní jazyk. Za touto charakteristikou se skrývá zřejmě zaujatost, neboť Meyer-Milobarová se stala později významnou osobností v chorvátské gastroenterologii; v této chvíli však dovolenou nedostala a přestalo se s ní počítat i na obsazení chystaného místa úřední lékařky.⁹

Travnický úřad připadl proto jiné kandidátce, jejíž přihláška do konkursu se právě projednávala na zemské zdravotní radě. Jmenovala se Rosa Einhornová a narodila se 24. dubna 1872 v běloruském Grodně. Podle jména mohla být německého, nebo spíše židovského původu. Po maturitě a absolvování petrohradských lékařských ženských kursů působila jako felčarka ve vesnici Afanasjevo-Sloboda v severoruské oblasti Opočka, kde zastávala svědomitě všechny povinnosti a jednala humánně s pacientkami.¹⁰

Lékařskou službu přerušila na vlastní žádost a odejela do Švýcarska. Tam pokračovala ve studiu medicíny v letech 1896 – 1899 v Bernu, kde také vykonala první zkoušku z propeutiky. Švýcarská studia ukončila v Lausanne, kde vypracovala disertaci na téma „Beitrag zur Kenntniss der Unterschenkelfrakturen“ a 17. května 1901 promovala na doktorku všeobecného lékařství.¹¹

9 ABH, ZVS, čj. 36316/1/1902. O Carole Meyer-Milobarové naposledy Beliczka, B.: Prve hrvatske liječnice. Liječnički vjesnik 92, 1970, 10, s. 1187 – 1197.

10 Nahlédací akta ministerstva zahraničních věcí se zprávami rakousko-uherského vyslanectví v Petrohradě – ABH, ZMF, čj. 11000/B. H./1902 a 13860/B. H./1902.

Po získání lékařského diplomu krátce prakticovala v Německu, odkud požádala 10. února 1902 o místo úřední lékařky v Travniku. Zemská zdravotní rada v Sarajevu posoudila její odbornou a fyzickou způsobilost pro aktivní státní službu a navrhla jmenovat ji do funkce. Návrh schválila bosensko-hercegovská vládní konference a předala ho ke konečnému vyřízení společnému ministerstvu financí ve Vídni. To si nejprve vyžádalo od rakousko-uherských diplomatických zástupců v Petrohradě a v Bernu informace o žadatelčině politickém a morálním profilu a pak doporučilo, aby zemská vláda v Sarajevu žádost kladně vybavila poté, co žadatelka dosáhne rakouského nebo uherského občanství, eventuálně bosensko-hercegovinskou zemskou příslušnost. Jakmile dolnorakouské místodržitelství ve Vídni udělilo Einhornové státní občanství, zaslala jí sarajevská zemská vláda 25. listopadu 1902 jmenovací dekret a vyzvala ji k nástupu do úřadu lékařky v Travniku.¹²

Lékařskou praxi vykonávala velmi krátkou dobu, takže ani nebyl založen její služební spis a ohlášeno její jméno do úředního schematismu za r. 1903. Seznámila se totiž se soudním radou travnického krajského soudu Sigismundem Blochem, který s ní uzavřel sňatek a tím se její postavení zkomplikovalo natolik, že neměla být dále ponechána v úřadě a že dokonce vznikly

-
- 11 Nahlédací akta ministerstva zahraničních věcí se zprávou rakousko-uherského vyslanectví v Bernu — ib. čj. 9021/B. H./1902. Rovněž laskavé sdělení Dr. Ingrid Müller-Landgrafové (Medizin-historisches Institut der Universität Bern) ze 14. 5. 1990 a Michela Depoisiera (Archives Cantonales Vandoises) ze 2. 7. a 30. 7. 1990.
- 12 ABH, ZMF, čj. 12940/B. H./1902 a 14764/B. H./1902.

u nadřízených orgánů i námitky proti udělení soukromé praxe ve služebním obvodu jejího manžela.

Proto formulovala Blochová majestátní žádost, již se domáhala císařova zákroku ohledně zřeknutí se vlastní lékařské služby, po případě přeložení jejího manžela. Společné ministerstvo financí ve Vídni dalo celou záležitost přešetřit a podle příslušného dobrozdání zjistilo, že v tomto případě mohly vzniknout pochybnosti o dalším zastávání úřadu, nikoliv však o činnosti praktické lékařky. Proto vyslovilo 20. prosince 1905 souhlas, aby byla žadatelce povolena privátní praxe v Travniku.¹³

Blochová se však tímto rozhodnutím cítila poškozena a jen nerada se s ním smiřovala. Ještě 14. dubna 1910 žádala o opět-
né přidělení místa úřední lékařky s odvoláním na plnění úkolů, které prováděla z nařízení zemské vlády v Sarajevu (jednalo se zejména o vyšetřování syfilidy mezi ženami a dívkami v travnickém kraji r. 1909, kdy jenom v samotném okrese Travnik zjistila mezi muslimkami 977 případů onemocnění). Společné ministerstvo financí ve Vídni však trvalo na původním rozhodnutí, že žadatelka nemůže působit jako úřední lékařka v místě, kde byl její manžel soudním úředníkem.¹⁴

Bihaću se dostalo úřadu lékařky teprve až s pětiletým zpožděním po Travniku, kdy se přihlásila jako kandidátka Kornelie Rakićová. Byla srbského původu a narodila se r. 1879 ve slavonské Rumě. Absolvovala lékařskou fakultu budapeštské univerzity, na níž promovala 9. prosince 1905. Po studiích

13 Ib., čj. 863/B. H./1904, 10529/B. H./1905 a 12683/B. 11./1905.

14 Ib., čj. 5137/B. H./1910 a ZVS, čj. 77903/I – J/1910.

působila jako asistentka na gynekologické klinice profesora W. Tauffra v Budapešti a pak vykonávala krátce soukromou praxi v Novém Sadu.¹⁵

Když se přihlásila do konkursu na místo úřední lékařky, bylo v konkursním řízení zdůrazněno několik charakteristik, které obzvlášť vyhovovaly požadavkům zemské vlády v Sarajevu. Vedle žadatelčina relativního mládí a perfektní znalosti srbocharváštiny to bylo především medicínské vzdělání, které získala na domácí univerzitě. Tím se lišila od všech ostatních úředních lékařek, které byly přijaty do zemské služby v podstatně starším věku, musily si teprve osvojovat místní jazyk jako prostředek komunikace se svými pacientkami a studovaly veskrze v cizině, což se považovalo proti lékařům-mužům za nevýhodu a bylo využíváno k nezastírané platové diskriminaci.¹⁶

Dekretem z 11. dubna 1908 byla jmenována provizorní úřední lékařkou v Bihaću, kde po složení služební přísahy vpořádala nejprve v městské nemocnici a teprve po přestěhování na nové působiště začala od 1. srpna 1908 vykonávat činnost v úřadu, do něhož byla ustanovena. Definitivu k tomuto působení získala dekretem ze 4. srpna 1909.¹⁷

15 Dienst- und Qualifications-Tabelle der Dr. Kornelia Rakić – ABH, ZSD. O přípuštění žen ke studiu medicíny v Uhrách Kempler, K.: Századvégi küzdelem a nők egyetemi felvételéért Magyar-országban. Orvosi Hetilap 115, 1974, 30, s. 1775 – 1777.

16 ABH, ZVS, čj. 95921/I/1904 a 149745/I/1908.

17 *Ib.*, čj. 23258 a 77449/I/1908 a 131447/I/1909. Rovněž Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina. 1908. Wien 1908, s. 24 a Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1909. Wien 1909, s. 1190.

Podle kvalifikačního hodnocení krajského úřadu měla dobré lékařské vzdělání, chovala se kolegiálně ke svým spolupracovníkům a přistupovala lidsky k pacientům, zvláště k muslimkám. Počínala si svědomitě také při potírání nakažlivých chorob, zejména syfilidy v okresech Cazin a Krupa, za což jí byla na základě výnosu společného ministerstva financí ze 4. ledna 1912 vyslovena pochvala.¹⁸

Když se dostala do osobních rozepří se svým nadřízeným, požádala o přeložení do Banjaluky. Po kladném vyřízení žádosti působila v tomto městě s platností od 1. listopadu 1912 jako definitivní úřední lékařka. Banjalucký krajský úřad uváděl, že na novém působišti získala korektním vystupováním autoritu mezi svými kolegy a laskavým poskytováním zdravotní péče oblibu svých pacientek. Za obětavou protiepidemiologickou službu obdržela 5. března 1916 nové oficiální pochvalné uznání.¹⁹

Za blíže nejzjištěných okolností přešla 5. prosince 1917 do Mostaru, kde působila jako úřední lékařka až do rozpadu Rakousko-Uherska. V nových státních poměrech pracovala pak v mostarské dětské nemocnici a rovněž jako lékařka tamního obvodního soudu. V hlavním městě Hercegoviny také 11. července 1952 zemřela.²⁰

18 ABH, ZMF, čj. 19926/B. H./1912.

19 Ib., čj. 1342/B. H./1916. O jejím přechodu z Bihaću do Banjaluky ABH, ZVS, čj. 224108/1/1912. Na uvolněné místo v Bihaću měla údajně nastoupit Rozalie Sattler-Feuersteinová, k čemuž však není k dispozici žádná dokumentace.

20 ABH, ZVS, čj. 10711/pro/1917 a 434/pro/1919.